

Turkey and Network Deterrence (Balancing) Against the Islamic Republic of Iran

Majid Abbasi¹
Masoud Akhshi²

Abstract

Turkey can be considered one of the important regional players that has adopted an “aggressive approach” in its foreign policy since 2015; Ankara, which once pursued a policy of “zero tension” with Davutoglu's neighbors, has since entered the political arena into several levels of political, security, and military tensions in the Middle East and the Caucasus. Critical points in the mentioned areas of role-playing and active presence of its behavior have changed in the form of play with the sum of zero. In fact, after the popular uprisings and the formation of three fronts of political (Shiite) Islam in central Iran, Saudi Salafi Islam and the Turkish Brotherhood Islam, the competition for leadership and introduction as the authority of Islam among the three actors intensified. Balanced in the form of network communication against the threats of Iranian political Islam. In this study, using the facts in the region and based on the analytical-descriptive method and using library and Internet resources, the main question is how Turkey has used the network deterrence strategy against Iran? The research hypothesis emphasizes that Turkey's foreign policy after the Arab uprisings of 2010 in order to create a balance of power through relations with national and ethnic actors in the political, economic, cultural, and ideological and security dimensions.

Keywords: Turkey, Network Balance, Offensive Anti-Systemic Groups, Islamic Republic of Iran, Crisis Sub-Regions.

-
1. Associate Professor of International Relations, Faculty of Law and Political Science, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran.
abbasi@atu.ac.ir
  2. PhD Student of Middle East Studies, Department of International Relations, Faculty of Law and Political Science, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran (Corresponding Author).
masoud.akhshi.2016@gmail.com

Mesopotamian Political Studies, 2023, Vol. 2, Issue 2, pp. 151-185.

Received: 04 March 2022, **Accepted:** 17 April 2022

Doi: 10.22126/MPS.2023.7570.1004

Copyright © The Authors
Publisher: Razi University.

ترکیه و بازدارندگی (موازنه‌سازی) شبکه‌ای علیه جمهوری اسلامی ایران

مجید عباسی^۱

مسعود آخشی^۲

چکیده

ترکیه را می‌توان یکی از بازیگران مهم منطقه‌ای به شمار آورد که از سال ۲۰۱۵ «رویکرد تهاجمی» را در سیاست خارجی خود اتخاذ کرده است؛ آنکارا که روزی سیاست «تنش صفر» داوود اوغلو را در پیش گرفته بود، از سال ۲۰۱۰ با عبور از اصل سیاست مزبور، وارد سطوح متعددی از تنش‌های سیاسی، امنیتی، نظامی در مناطق خاورمیانه و شمال آفریقا و قفقاز شد. در واقع پس از قیام‌های مردمی و شکل‌گیری سه جبهه اسلام سیاسی (شیعی) به مرکزیت ایران، اسلام سلفی عربستان و اسلام اخوانی ترکیه رقابت‌ها برای معرفی خود به‌عنوان مرجع اسلام میان سه بازیگر تشدید شد. در این پژوهش سعی شده با استفاده از حقایق موجود منطقه و بر اساس روش تحلیلی-توصیفی و با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و اینترنتی به این سؤال اصلی پاسخ داده شود که ترکیه چگونه از راهبرد بازدارندگی شبکه‌ای علیه ایران استفاده کرده است؟ در همین راستا فرضیه پژوهش بر این نکته تأکید دارد که رفتار ترکیه پس از تحولات قیام‌های عربی سال ۲۰۱۰ در راستای ایجاد موازنه قوا از طریق پیوندهای ارتباطی با بازیگران ملی و فراملی در ابعاد سیاسی، اقتصادی، فرهنگی، ایدئولوژیکی و امنیتی پیش رفته و از سال ۲۰۱۵ سیاست منطقه‌ای ترکیه، پیرو مداخله روسیه و ایران در سوریه و توافق هسته‌ای ایران با آمریکا و به تبع آن چرخش موازنه قوا به نفع تهران، به شکل تهاجمی در قالب بازدارندگی شبکه‌ای علیه جمهوری اسلامی ایران چرخش داشته است.

کلیدواژه‌ها: ترکیه، موازنه شبکه‌ای، گروه‌های ضدسیستمی تهاجمی، جمهوری اسلامی ایران، زیرمناطق بحران.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

۱. دانشیار گروه روابط بین‌الملل، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه علامه طباطبایی، تهران، ایران.

iraqahm88@gmail.com

۲. دانشجوی دکتری مطالعات خاورمیانه، گروه روابط بین‌الملل، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه علامه

طباطبایی، تهران، ایران (نویسنده مسئول).

masoud.akhshi.2016@gmail.com

مطالعات سیاسی بین‌النهرین، ۱۴۰۲، دوره دوم، شماره دوم، ۱۵۱-۱۸۵.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۱۲/۱۳، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۱/۲۸

Doi: 10.22126/MPS.2023.7570.1004

ناشر: دانشگاه رازی

نویسندگان.

۱. مقدمه

هر رفتاری از سوی هر دولتی در روابط بین‌الملل که در سیاست خارجی آن کشور تبلور می‌یابد حامل پیام‌ها، انگاره‌ها و معانی خاصی است که محصول شرایط محیطی داخل و خارج آن کشور است و برای همسایگانش می‌تواند منبع دوستی و یا دشمنی باشد. در میان بازیگران و قدرت‌های مهم منطقه‌ای، آنچه کمتر به آن پرداخته شده تحرکات و رفتار سیاست خارجی ترکیه است؛ بازیگری که طی یک دهه گذشته سیاست‌های توسعه‌طلبانه و تهاجمی را در زیرمناطق بحرانی مختلف خاورمیانه و شمال آفریقا و حتی در قفقاز و اخیراً در افغانستان تحت حاکمیت طالبان پیگیری کرده است که با مطالعه موردی آن‌ها می‌توان به یک پازل کامل از سیاست موازنه‌سازی علیه ایران دست یافت.

در واقع، خیزش‌های انقلابی که در دسامبر ۲۰۱۰ بخش وسیعی از قلمروی ژئوپلیتیکی خاورمیانه و شمال آفریقا را دربرگرفت، نشانه‌هایی از تحول و دگرگونی را در سامان امنیتی خاورمیانه برجسته کرده است. تداوم حضور و اعمال نفوذ ایالات متحده در خاورمیانه، افزایش نقش سایر بازیگران فرامنطقه‌ای به‌ویژه نقش روسیه و تقویت موازنه نرم چین، بازخیزش رقابت ژئوپلیتیک بین ایران و عربستان سعودی، پیدایش واحدهای نیمه‌مستقل و تضعیف ساختار دولت-ملت (مانند دولت اقلیم کردی) و در نهایت افزایش چشمگیر و فزاینده نقش بازیگران غیردولتی در شکل‌دهی به تحولات منطقه از جمله عواملی است که در تغییر ژئوپلیتیک موازنه قدرت در خاورمیانه تأثیرات جدی داشته‌اند (دهقانی فیروزآبادی و پوراسمعیلی، ۱۳۹۷: ۸۲).

در این شرایط، نشانه‌هایی از تحول نظام بین‌الملل و زیرسیستم‌های آن پدیدار شده است. با شروع انقلاب‌های عربی و در نهایت منازعات داخلی سوریه و عراق، این شرایط به شکل اساسی باعث بازتعریف اولویت‌ها و وابستگی‌های امنیتی جدید ترکیه در خاورمیانه شد. در واقع، پویای جدید امنیتی در خاورمیانه فرصت‌هایی را برای افزایش نقش منطقه‌ای ترکیه در رقابت با رقیبان منطقه‌ای به‌خصوص ایران فراهم آورد و در درجه دوم، پیوستگی امنیتی ترکیه را با مجموعه امنیتی خاورمیانه افزایش داد (ستوده و نیاکوئی، ۱۳۹۷: ۴) و ترکیه عملاً وارد مجموعه امنیتی خاورمیانه شد.

در همین راستا، طبق دکترین عمق استراتژیک داوود اوغلو، ترکیه در راستای رویکرد نوعثمانی‌گری خود در آینده با مانع بزرگی چون ایران روبه‌روست؛ لذا افزایش میزان تلاش و تحرکات سیاسی و دیپلماتیک آنکارا در محیط پیرامونی جمهوری اسلامی ایران در خاورمیانه و حتی آسیای

مرکزی و قفقاز حکایت از توسعه ارتباطات به منظور درهم تنیدن شبکه‌ای از منافع مشترک با سایر بازیگران در حوزه‌های موضوعی سیاسی، امنیتی، اقتصادی و ایدئولوژیکی علیه تهران دارد تا در صورت تهدید از سوی ایران حمایت سایر کنشگران همسو را به دست آورد.

آغاز قیام‌های مردمی در ۲۰۱۰ محیط امنیتی ترکیه را به شدت تغییر داد و آنکارا را به طور جدی در مقیاسی که تا کنون شاهد آن نبوده‌ایم تهدید کرد. پیرو آن، مداخله نظامی روسیه در سوریه در سال ۲۰۱۵ از سقوط رژیم اسد جلوگیری و جریان انقلاب را معکوس کرد و توازن قدرت را به گونه‌ای تغییر داد که تعقیب منافع ترکیه در سوریه سخت‌تر شد. در سال ۲۰۱۳ کودتای مصر با برکناری رئیس‌جمهور، محمد مرسی که رابطه مثبتی با ترکیه داشت، پایان یافت. به این ترتیب، توازن ژئوپلیتیک در منطقه تغییر کرد. در پایان سال ۲۰۱۴، تغییرات ژئوپلیتیکی به ظهور سه بلوک منطقه‌ای منجر شد: اولی شامل عربستان، امارات عربی و مصر است؛ دومی ایران و نیروهای شیعه همراه با دولت‌های عراق و سوریه را در برمی‌گیرد؛ بلوک سوم ترکیه و قطر است (Bakir, 2021). آخرین بلوک در سال ۲۰۱۵ تحت فشار دو تحول بحرانی قرار گرفت: مداخله نظامی روسیه در سوریه و توافق هسته‌ای آمریکا و ایران. ترکیه هر دو مورد را در جهت توانمندسازی همسایه و رقیب تاریخی خود، یعنی ایران می‌داند. نحوه استفاده ترکیه از قدرت سخت خود زمانی روی داد که اردوغان، نخست‌وزیر وقت، در انتخابات ریاست جمهوری آگوست ۲۰۱۴ پیروز شد و متعاقباً آنکارا به تغییر به قدرت سخت علاقه‌مند شد. از آنجا که ترکیه در آن زمان دومین ارتش بزرگ ناتو پس از نیروهای مسلح ایالات متحده آمریکا، قوی‌ترین ارتش در خاورمیانه و بزرگ‌ترین اقتصاد در منطقه بود، تحقق قدرت سخت این کشور زمان زیادی طول نکشید. خلأ قدرت منطقه‌ای، مداخله قدرت‌های خارجی، افزایش رادیکالیسم و تروریسم و نیاز به مقابله با تهدیدهای ترکیبی در حال افزایش و نیز حفاظت از منافع ترکیه، همگی دلایل لازم برای اعمال قدرت سخت را در اختیار آنکارا قرار داد. لذا فعالیت ترکیه در این معنا عمدتاً بر چهار محور استوار بود:

- ۱) سیستم ریاست جمهوری با قدرت اجرایی گسترده و فرایند تصمیم‌گیری متمرکز؛
- ۲) وجود صنعت دفاعی داخلی و برطرف کردن نیازهای نیروهای مسلح به طور محلی آن‌هم به شکلی فزاینده؛

۳) تلاش برای داشتن خودمختاری استراتژیک به عنوان یک قدرت منطقه‌ای بزرگ؛

۴) داشتن ارتش حرفه‌ای با سابقه دیرینه در جنگ‌های ترکیبی چند جبهه (Ibid).

در همین رابطه، فرضیه این پژوهش بر این نکته تأکید دارد که سیاست خارجی ترکیه و رفتار این کشور پس از تحولات قیام‌های عربی سال ۲۰۱۰ به شکل خودمختاری و مستقل شدن از قدرت‌های بزرگ پیش رفته و از سال ۲۰۱۵، پیرو مداخله روسیه و ایران در سوریه و توافق هسته‌ای ایران با آمریکا، به شکل تهاجمی در راستای بازدارندگی (موازنه) شبکه‌ای علیه جمهوری اسلامی ایران چرخش داشته است. یکی از مزیت‌های پژوهش حاضر، وجود واقعیت‌های برجسته برای اثبات فرضیه نویسنده است؛ واقعیت‌هایی که در محیط پیرامونی ایران در حوزه‌های موضوعی مختلف امنیتی، نظامی، اقتصادی و زیست‌محیطی در رفتار ترکیه در منطقه مشهود است.

۲. پیشینه پژوهش

تا کنون پژوهشی در قالب موضوع بازدارندگی شبکه‌ای ترکیه علیه جمهوری اسلامی ایران انجام نشده است و اغلب مطالعات قبلی بر رقابت منطقه‌ای دو بازیگر در مناطق خاورمیانه و قفقاز و آسیای مرکزی و همچنین روابط دوجانبه میان جمهوری اسلامی ایران و ترکیه اشاره داشته‌اند.

۳. مبانی نظری

۳-۱. شبکه‌سازی به مثابه نوعی موازنه‌سازی چندبرداری / چندوجهی

هر طرح پژوهشی برای پاسخ به پرسش اصلی و آزمون فرضیه نیازمند پشتوانه نظری است. بر همین مبنا و با توجه به موضوع پژوهش، نظریه موازنه قوا در مکتب نئورئالیسم (نواقع‌گرایی) برای تبیین و تحلیل موضوع استفاده شده است. واقع‌گرایی مکتب تئوریک مسلط در رشته روابط بین‌الملل در دوره پس از جنگ جهانی دوم محسوب می‌شود. واقع‌گرایان دولت‌ها را بازیگران اصلی سیاست بین‌الملل می‌دانند. آن‌ها بر مقوله امنیت تأکید فراوان دارند. همچنین، نیروی نظامی کارآمد را برای حمایت از دیپلماسی، سیاست خارجی و در نهایت تأمین امنیت، ضروری قلمداد می‌کنند. آن‌ها بر استفاده از تمهیداتی چون موازنه قدرت و بازدارندگی تأکید دارند (قوام، ۱۳۹۴: ۲۹۷-۲۹۸).

موازنه قوا به عنوان یکی از قدیمی‌ترین نظریه‌های روابط بین‌الملل مطرح است و در حال حاضر نیز یکی از کارآمدترین نظریه‌ها در رهیافت واقع‌گرایانه از روابط بین‌الملل به شمار می‌آید. واقع‌گرایان بر این باورند که موازنه‌بخشی در پاسخ به تغییرات توازن قدرت رخ می‌دهد؛ اما تحولات سیستم بین‌المللی از جمله تغییر چارچوب سیستمی و افزایش سطح ارتباطات در سیستم، برخی از ابعاد این نظریه را متحول ساخته است. تحولات مزبور سبب ناکارآمدی نظریه کلاسیک موازنه شده

است. در این راستا، ورای قدرت سخت و نرم، بر قدرت هوشمند و لزوم ترکیب آن‌ها - به گونه‌ای که سبب هم‌افزایی آن‌ها شود - تأکید می‌شود و در قالب موازنه‌بخشی شبکه‌ای ارائه می‌شود (قاسمی، ۱۳۹۱: ۱۷۲).

نظریه شبکه آخرین موج نظریه سیستم‌ها محسوب می‌شود. موج سوم نظریات در این حوزه که به خاورمیانه اختصاص دارد نظریه آشوب است که در آن بر خصلت غیرخطی بودن سیستم به مفهوم عدم تطابق ورودی و خروجی سیستم افزوده خواهد شد. این نوع سیستم‌ها ارتباط محور هستند. در همین راستا، این موج از نظریه سیستم‌ها، با ورود به عرصه سیاست بین‌الملل، تحول اساسی در پدیده‌های روابط بین‌المللی از جمله بازدارندگی ایجاد می‌کند که از دل آن نیز نظریه شبکه بیرون می‌آید. بازدارندگی شبکه‌ای در شکل جدید خود هوشمند و دربردارنده ابعاد نرم و سخت است. در این میان، متغیرهای دیگری نیز اهمیت می‌یابند که این موارد را دربرمی‌گیرد: ارتباط یک شبکه با سایر شبکه‌ها و بازی‌ها، انجام بازی‌ها در قالب شبکه‌های مختلف با قواعد گوناگون، وجود بازیگران مختلف با برداشت‌های گوناگون، تعامل استراتژی‌های گوناگون بازیگران مختلف در درون سطوح مختلف و عامل بین سطوح استراتژیک مختلف شبکه‌های متمایز.

اصولاً شبکه سازه فیزیکی است که از طریق پیوند اجزای تشکیل‌دهنده به وجود می‌آید. به عبارت دیگر، شبکه را می‌توان سازه‌های ارتباطی تعریف کرد که مرزهای جغرافیایی را درنوردیده و آن‌ها را به مرزهای ارتباطی تبدیل می‌کنند. به همین دلیل مرزها جای خود را به فضا داده‌اند؛ زیرا مرزها محصورکننده ارتباطات هستند. اصولاً شبکه و نظریه شبکه چارچوب نظری منسجمی را برای بررسی سیستم‌های پیچیده فراهم می‌کند؛ زیرا تقریباً تلاش می‌کند تمامی جوانب یک معادله را بسنجد که این نوع معادله برای محیط‌های پیچیده مانند خاورمیانه مناسب است. به علاوه، توجه به تمامی جنبه‌های شبکه به شکل‌گیری شبکه‌های مرکب منجر شده است که به صورت مدل وابستگی حساس، در این نوع از شبکه‌ها نمایان می‌شود.

مهم‌ترین ویژگی‌های موازنه شبکه‌ای عبارت است از:

- ۱) مفهوم کانونی شبکه‌سازی «ارتباطات» است. هرچه میزان ارتباطات یک کنشگر گسترده‌تر باشد، توان بازدارندگی بیشتری پیدا می‌کند؛
- ۲) فضای پیچیده و آشوب‌زده خاورمیانه نیازمند چارچوب تئوریک است که میزان چندبعدی بودن پدیده‌ها را بررسی کند؛

۳) پیچیدگی شرایط خاورمیانه منجر به شکل‌گیری شبکه‌های مرکب شده است که این شبکه‌ها به «وابستگی حساس» توجه دارند. بر این اساس، کوچک‌ترین تغییر در خصوص هر کدام از کنشگران منطقه‌ای ممکن است سایر کنشگران مرتبط را به واکنش وادار کند؛

۴) بازدارندگی شبکه‌ای دربردارنده همه سطوح و تمامی کنشگران مرتبط است که از این حیث ممکن است «موازنه» از کارآمدترین انواع بازدارندگی باشد (قاسمی و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۳۷-۱۳۹). در مجموع حرکت از موازنه قوای کلاسیک به موازنه شبکه‌ای ناشی از تحول در نوع قدرت، تحول در بازی‌های راهبردی، تغییر در رابطه بین توانایی‌ها و نتایج جنگ و شکل‌گیری توازن تهدید از طریق ارتباطات است.

به نظر می‌رسد مدل موازنه شبکه‌ای و هوشمند از طریق پیوندهای ارتباطی و کارکردی میان بازیگران در منطقه خاورمیانه با ابزار دیپلماسی دوجانبه و چندجانبه و سازمانی شکل‌بهره‌زده نظریه والتز و الت در قالب موازنه قوای چندسطحی و چندوجهی باشد. در واقع، اگرچه می‌توان اقدامات عربستان سعودی (در نقش دشمن) از سال ۲۰۱۱ تا کنون علیه ایران را بازدارندگی شبکه‌ای نام نهاد، اما مجموع اقدامات ترکیه (در نقش بازیگر رقیب) پس از تحولات سوریه را باید در قالب موازنه‌سازی شبکه‌ای علیه ایران ارزیابی کرد. لذا اصطلاح «موازنه قوای چندوجهی»^۱ را می‌توان برای رویکرد ترکیه علیه ایران برگزید. از سوی دیگر، این رویکرد آنکارا موازنه‌سازی چندبرداری^۲ (لایه‌لایه) را به همراه دارد. چندبرداری نیز به این نکته اشاره دارد که موازنه در یک لایه یا بخش به فرض اقتصادی به موازنه در لایه دیگر سیاسی منجر می‌شود.

۴. موازنه‌سازی ترکیه در قالب ائتلاف‌سازی سیاسی

۴-۱. قیام‌های مردمی ۲۰۱۱ و افزایش نقش ترکیه در خاورمیانه

در حالی که تا سال ۲۰۰۹ منابع قدرت در روابط بین‌الملل به شکل مطلوبی به نفع اتحادیه اروپا و آمریکا توزیع شده بود، بعد از بحران مالی آن‌ها توجهشان بیشتر به مسائل داخلی تغییر جهت داد. این بدان معناست که اگرچه غرب محدودیت عمده‌ای برای ترکیه محسوب می‌شد، اما پس از سال ۲۰۰۹ ترکیه محدودیت‌های سیستمی کمتری داشت. ظرفیت اقتصادی متحدان سنتی ترکیه رو به زوال رفت. آن‌ها توجه خود را به همسایگی ترکیه به‌ویژه خاورمیانه از دست دادند؛ بنابراین، پاسخ

1. Multidimensional Power Balancing

2. Multiplication or MultiVector of Power Balancing

ترکیه به تهدیدها و فرصت‌های خارجی به‌ویژه پس از سال ۲۰۰۹ نوسان داشته است. از بین رفتن محدودیت غرب به ترکیه اجازه داد تا سیاست‌های خودمختارانه و مستقل بیشتری در خاورمیانه اجرا کند (Şahin, 2020). پیرو یک دهه بی‌ثباتی ناشی از قیام‌های عربی، در سال ۲۰۱۱، آنکارا برای حفظ خود در برابر تهدیدها و دستیابی به آرمان‌هایش برای تبدیل شدن به یک قدرت منطقه‌ای، به رویکرد قدرت‌محور روی آورد.

۵. برون‌سپاری سیاسی

۵-۱. ائتلاف با نیروهای نیابتی و بازیگران اصلی منطقه در سوریه

مهم‌ترین سیاست ترکیه برای موازنه شبکه‌ای و منطقه‌ای و اتخاذ سیاست برون‌گرایانه علیه جمهوری اسلامی ایران را می‌توان ورود آنکارا به بحران سوریه دانست. پیرو افزایش قیام‌های مردمی در سوریه داوود اوغلو، وزیر امور خارجه ترکیه، در آگوست ۲۰۱۱ در سفری به دمشق از بشار اسد درخواست کرد تا به خواسته‌های مردم پاسخ دهد و به سرعت اصلاحات را آغاز کند. اسد در پاسخ تأکید کرده بود روزهای سلطان عثمانی سپری شده است. سوریه هرگز نمی‌پذیرد که عثمانیسم جایگزین عربیسم شود و آنکارا دیگر هرگز به مرکز تصمیم‌گیری جهان عرب تبدیل نخواهد شد. متعاقب آن، روابط دو جانبه ماهیت مناقشه‌آمیز پیدا کرد و ترکیه تغییر رژیم را به‌عنوان سیاست خود در سوریه اتخاذ کرد و برکناری اسد را در اولویت سیاست‌های منطقه‌ای خود قرار داد. ترکیه در همین راستا تلاش کرد مخالفان سوری را متحد کند و به آن‌ها اجازه داد که در استانبول دفتر مرکزی بگشایند. همچنین حمایت و میزبانی از ارتش آزاد سوریه که با اسد می‌جنگید آغاز شد؛ بنابراین، ترکیه به حامی فعال مخالفان و طرف‌داری در سوریه تبدیل شد (Tür, 2019: 4-5).

با وجود اختلافات ترکیه و عربستان سعودی، تا سال ۲۰۱۷ (قبل از بحران قطر) به نظر می‌رسید که دو بازیگر در جهت هدف مشترک برای برکناری رژیم اسد همکاری کنند. در آوریل ۲۰۱۵ آن‌ها از تأسیس گروه جیش‌الفتح (جبهة النصرة) متشکل از گروه‌های سنی در مبارزه علیه دولت اسد و پیروزی در مناطق مختلف شمال و جنوب سوریه حمایت کردند. هرچند جیش‌الفتح به همراه مخالفان در تضعیف اسد نقش مهمی داشت، اما مداخله روسیه رژیم اسد را برای بقا توانمند کرد تا پیروزی‌های مهمی رقم بزند و بر بخش اعظمی از مناطق کشور تسلط یابد. پیرو آن ترکیه به غرب

فرات و ارزیابی قدرت فزاینده حزب اتحاد دموکراتیک^۱ و یگان‌های مدافع خلق^۲ در سوریه از لحاظ نظامی تغییر جهت داد (Ibid).

پیش‌ران بحران سوریه و عراق باعث بازتعریف روابط امنیتی ترکیه با دو مجموعه از بازیگران درگیر در پویش‌ها، یعنی دولت‌های عرب خلیج فارس و همچنین غرب و به‌ویژه آمریکا شد. در ارتباط با بازیگران دسته اول به نظر می‌رسد که محیط استراتژیک جدید در سوریه و عراق باعث نزدیکی ترکیه به دولت‌های عربی خلیج فارس شد. در واقع، روبه‌رو شدن با خیزش ایران در سال‌های اخیر عربستان سعودی و متحدانش را نیازمند یک متحد قابل اتکا برای موازنه‌سازی منطقه‌ای علیه ایران کرد و به نظر می‌رسد که ترکیه با توجه به نقش فعالش در دهه اول قرن بیست و یکم و رقابت منطقه‌ای با ایران گزینه مناسبی برای این اتحاد باشد. در این راستا، تحولات منطقه‌ای از ۲۰۱۱ به بعد در سوریه، لبنان و عراق نقش اساسی را در نزدیکی اهداف منطقه‌ای ترکیه به بازیگران ایفا کرد (ستوده و نیاکوئی، ۱۳۹۷: ۱۲۹).

۲-۵. یمن؛ نزدیکی به حزب‌الاصلاح اخوانی و ائتلاف مقطعی با ریاض علیه حوثی‌ها
پیرو تحولات قیام عربی در منطقه از سال ۲۰۱۱ و پس از سرنگونی عبدالله صالح در یمن و قدرت‌گیری نیروهای انصارالله و الحوثی در صنعا در جریان قیام مردمی سال ۲۰۱۵، زمینه برای مداخلات عربستان، ایران و ترکیه فراهم شد. جمهوری اسلامی ایران جنبش حوثی‌های یمن را حلقه دیگر محور مقاومت در منطقه علیه دشمن خود، عربستان، می‌دانست و به‌نوعی الحوثی به شکل نیابتی توازن قوا را در منطقه خلیج عدن و دریای سرخ به نفع ایران پیش می‌برد. ترکیه بازیگر دیگری بود که به موازات ریاض، برای تحدید دامنه نفوذ نیابتی ایران وارد کارزار یمن در مارب و تعز شد. رسانه‌های ترکیه زمینه را برای نقش‌آفرینی این کشور در یمن از سال ۲۰۱۸ را آماده کردند. در ژوئن ۲۰۲۰ رسانه‌های رسمی ترکیه نقش این کشور را در یمن تبلیغ کردند. در همین رابطه ترکیه روابط مستحکمی با حزب‌الاصلاح یمن که تجلی اخوان‌المسلمین صنعا است برقرار کرد. مقامات حزب اصلاح به‌صورت آشکار و مکرر به ترکیه سفر کردند و با اعضای حزب عدالت و توسعه و همچنین رئیس‌جمهور اردوغان دیدار کردند. در آوریل ۲۰۲۰، افزایش حضور ترکیه در یمن عمدتاً در سه منطقه جزیره سقطرا، شبعاء و المخا تعز گزارش شده است. شبعاء تحت کنترل حزب‌الاصلاح

1. Democratic Union Party (PYD)

2. Peoples Protection Units (YPG)

اخوان المسلمین یمن قرار گرفته و آنکارا تحت پوشش کمک‌های سازمان بشردوستانه^۱ که در گذشته با القاعده ارتباط داشت در آنجا فعالیت می‌کند. در صورت دستیابی ترکیه به یمن، در جایی که پایگاه‌های آن در دو طرف عدن قرار دارد، امکان این را می‌یابد که با استفاده از پایگاه‌ها و بندرهای خود در آبراهه باب‌المندب و جیبوتی رقبای خود را محاصره و یا به منافع آن‌ها (کشتی‌ها و نفت کش‌ها) حمله گزانبیری کند (eeradicalization.com).

منافع ژئواستراتژیک آنکارا در دریای سرخ و باب‌المندب و نیز ارتباطات تاریخی ریشه‌دار در دوران عثمانی ترک‌ها و یمنی‌ها را به هم پیوند می‌دهد. هنگامی که ائتلاف عربی به رهبری عربستان عملیات «طوفان قاطع»^۲ را در مارس ۲۰۱۵ در یمن آغاز کرد، آنکارا فاش کرد که قبلاً از این عملیات مطلع بوده است و این نشان‌دهنده همکاری و هماهنگی نزدیک بین آنکارا و ریاض در این زمینه است (Bakir & Cafiero, 2018). اگرچه در برخی موارد منافع ترکیه اخوانی با عربستان سلفی در یمن اصطکاک داشته است، ولی در عملیات طوفان قاطع عربستان علیه مواضع حوثی‌ها - که مورد حمایت جمهوری اسلامی ایران است - تضعیف محور مقاومت تهران در منطقه هدف اصلی ترکیه و عربستان بوده است. فروش پهپادهای تهاجمی ترکیه به عربستان در نبرد یمن به خوبی ائتلاف این دو بازیگر در محیط امنیت خاورمیانه علیه تهران را نشان می‌دهد. در همین رابطه، سخنگوی نیروهای الحوثی از سرنگونی یک پهپاد ساخت ترکیه، کارائیل^۳، در نبرد با نیروهای عربستان خبر داد (iqna.ir).

یکی از عوامل بنیادی در مطالعه و درک رفتار و تحرکات جاه‌طلبانه ترکیه در محیط پیرامونی اش برای سیطره بر منابع انرژی را باید در دکتورین میهن آبی^۴ این کشور جست‌وجو کرد. دکتورین میهن آبی را اولین بار دریابان جم گوردنیز^۵ در ۱۴ ژوئن ۲۰۰۶ در سمفوزیوم «دریای سیاه و امنیت دریایی» مطرح کرد. زمینه‌های تاریخی تدوین دکتورین مزبور به اعمال محدودیت‌های شدید علیه ترکیه در حوزه دریایی اژه و تا حدودی در دریای مدیترانه از معاهده ۱۹۲۰ سور شروع شده و در توافقات بعدی از جمله ۱۹۲۳ لوزان ادامه یافته است. مجموع اقدامات ترکیه در دریای سیاه، اژه، مرمره، سرخ و مدیترانه به‌عنوان بخشی از مجموعه طرح و پازل بزرگ میهن آبی ارزیابی می‌شود

-
1. Turkish Humanitarian Relief Organisation (IHH)
  2. Decisive Storm Operations
  3. Karayel
  4. Blue Homeland (Mavi Vatan)
  5. Cem Gurdeniz

(Pinko, 2020). دکترین میهن آبی ترکیه پیشران اهداف جاه‌طلبانه رهبران این کشور در دریای سرخ و خلیج عدن و همچنین خلیج فارس است که با تأسیس پایگاه در قطر، هم‌زمان با بالا گرفتن اختلافات میان دوحه و شورای همکاری خلیج فارس در سال ۲۰۱۷ همراه بود.

۳-۵. حضور نظامی در عراق

۳-۵-۱. اهمیت ژئوپلیتیکی موصل و جلوگیری از ابتکار ژئوپلیتیکی پل ارتباطی تا شرق مدیترانه از سوی ایران

برای پی بردن به انگیزه‌ها و اهداف ترکیه نمی‌توان به پیش‌زمینه‌های تاریخی و پیوند نگاه ترکیه به شمال عراق (موصل) و سوریه (حلب) بی‌توجه بود. گفته می‌شود که آتاتورک در یادداشت‌های خود به جانشینانش وصیت کرده که موصل در داخل مرزهای میثاق ملی و متعلق به ترکیه است و به همین جهت است که بازگرداندن موصل به ترکیه همواره از اهداف ملی‌گرایان ترکیه بوده است. برای نمونه، می‌توان به سخنان سلیمان دمیرل، رئیس‌جمهور وقت ترکیه در ۱۹۹۵ اشاره کرد که گفته بود: «مرزی بین موصل و ترکیه وجود ندارد. ولایت موصل در درون قلمرو امپراتوری عثمانی قرار داشت و موصل بخشی از ترکیه است.» اردوغان را نیز نمی‌توان از این میراث آتاتورکی جدا دانست؛ چنان‌که او در ششمین روز از عملیات آزادسازی موصل به‌صراحت گفت: «موصل از نظر تاریخی متعلق به ترکیه است.» داعش در ۹ ژوئن ۲۰۱۴ موصل را تصرف کرد که همان زمان گزارش‌هایی از نقش دولت ترکیه در این موضوع مطرح شد تا آن حد که کنسولگری ترکیه در موصل به‌عنوان اتاق جنگ داعش معرفی شد (سجادپور و آخشی، ۱۳۹۹: ۲۹).

آشفتگی منطقه‌ای پس از ۲۰۱۵ مسیر را برای اتخاذ رویکرد امنیتی‌سازی مجدد ژئوپلیتیک منطقه به‌ویژه مناطق کردنشین از سوی ترکیه هموار کرد. ترکیه در پاسخ به چالش‌های امنیتی نوین از سال ۲۰۱۵ به قهر و اجبار متوسل شده که اصلی‌ترین هدف آن از بین بردن تهدیدات از جانب سوریه و عراق با استفاده از نیروی مرزی است. این رویکرد جدید مبتنی بر استفاده یک‌جانبه از زور و همکاری امنیتی با متحدان غیرمتعارف است (Kardaş, 2021: 494).

در فوریه ۲۰۲۱ وقتی ترکیه پایگاه‌های غیرقانونی حزب کارگران کردستان در ارتفاعات قارا واقع در شمال عراق را بمباران کرد، نیروهای بسیج مردمی - که توسط ایران پشتیبانی می‌شدند و تحت عنوان حشدالشعبی شناخته می‌شدند - در منطقه سنجار مستقر شدند. نیروهای مذکور دلیل حضور خود را مقابله با تهدید ترکیه در شمال عراق عنوان کردند. ترکیه دلیل اصلی خود را حضور

و فعالیت پ.ک.ک. در سنجار اعلام کرد؛ ولی هدف این کشور موصل است. ترکیه نیروهای حشدالشعبی را گروه تروریستی شیعه معرفی می‌کرد و از طریق ارتباط‌گیری با استاندار موصل، ائیل النجفی در کمپ نظامی بعشقه در نزدیکی موصل گروه شبه‌نظامی حشدالوطنی را ایجاد کرد (Tasteken, 2021).

یکی از اهداف ترکیه از توسعه حضور نظامی در منطقه موصل و شمال عراق جلوگیری از ابتکار ارتباطی ایران تا شرق مدیترانه است. در می ۲۰۱۷، شبه‌نظامیان شیعه در مرز سوریه و عراق بین پایگاه التنف آمریکا و شهر بوکمال محل اتصال خود را ایجاد کردند و اولین مسیر مستقیم بین بیروت-تهران را باز کردند و پل زمینی میان ایران-عراق-سوریه تا مدیترانه ایجاد شد. در واقع، پل زمینی ایران یا کریدور ایران که توسط نیروهای ایرانی مستقیماً و توسط نیروهای نیابتی کنترل می‌شد قدرت محور ژئوپلیتیکی را تقویت کرد (Balanche, 2021: 1-5). از نگاه جمهوری اسلامی ایران، پشتیبانی از نیروهای محلی ارزش مسیر موصل-سنجار به مرزهای سوریه را افزایش می‌دهد. گذرگاه مرزی ربیعه از شمال سنجار عبور می‌کند؛ این گذرگاه در نزدیکی منطقه‌ای بود که داعش برای رفت و آمد به سوریه از آن استفاده می‌کرد و هم‌اکنون در کنترل نیروهای حشدالشعبی و ارتش عراق است. سمت سوریه‌ای گذرگاه مزبور در کنترل ارتش آمریکا و شبه‌نظامیان کُرد موسوم به نیروهای دموکراتیک سوریه است. این بدان معناست که دست ایران در این گذرگاه مرزی (برخلاف القائم-بوکمال) چندان باز نیست و در حال حاضر گذرگاه القائم در استان الانبار عراق دروازه ورود ایران به خاک سوریه است (Tasteken, 2021). این در حالی است که ترکیه تا سال ۲۰۱۸ یازده پایگاه موقت نظامی در شمال عراق برپا کرده بود (Yildirim, 2018).

شکل ۱. نقشه گذرگاه‌های منتهی به سوریه

۱. گذرگاه ربیعہ (عراق) - العیربیه (سوریه): بخش عراق در کنترل نیروهای نیابتی ایران و بخش سوریه در کنترل آمریکا؛
۲. گذرگاه القائم (عراق) - بوکمال (سوریه): تحت کنترل محور مقاومت؛
۳. گذرگاه منتهی به التنف: تحت کنترل ارتش آمریکا.

۲-۳-۵. مانع از عملیاتی شدن خط لوله دوستی (اسلامی) محور ایران - عراق - سوریه

یکی از اهداف پنهانی و مهم ترکیه از گسترش توازن در محیط عراق و سوریه و سواحل شرق مدیترانه و لبنان جلوگیری از اجرایی شدن خط لوله ایران - عراق - سوریه، موسوم به خط لوله دوستی و یا خط لوله گاز اسلامی است. قرارداد این خط لوله در سال ۲۰۱۲ میان سه کشور منعقد شد و هدف اصلی آن انتقال میدین گازی پارس جنوبی از مسیر عراق-سوریه و لبنان به اروپا است. خط لوله مزبور به مدت ۱۰ سال روزانه ۴۰ میلیون مترمکعب گاز صادر خواهد کرد؛ اما کارشناسی‌ها برای اجرای آن از سال ۲۰۱۲ شروع شد (Antonopoulos, 2021).

خط لوله مزبور می‌تواند جایگاه ایران و کشورهای عراق و سوریه را در سیاست امنیتی و انرژی اروپا تقویت کند. به نظر می‌رسد هدف پنهان ترکیه جلوگیری از عملیاتی شدن این خط لوله است که بخش مهمی از آن از آب‌های سرزمینی ترکیه در مدیترانه به یونان منتقل خواهد شد. در راستای سیاست‌های خصمانه آمریکا علیه ایران، عملیات اجرایی خط لوله مزبور با افزایش ناآرامی‌ها و ظهور داعش در سوریه در سال ۲۰۱۱ و سرایت بحران به عراق در سال ۲۰۱۴ عملاً متوقف شد. البته در مقابل، آمریکا از خط لوله ترکیه-قطر که می‌تواند خط لوله ترانس آدریاتیک نیز را تقویت کند حمایت کرده است. کما اینکه خط لوله اسلامی می‌تواند تهدیدی یا جایگزینی برای خط لوله قطر-ترکیه باشد که توسط قطر پیشنهاد شده تا گاز قطر را از طریق عربستان، اردن و سوریه به ترکیه و در نهایت به اروپا برساند.

شکل ۲. خط لوله دوستی یا اسلامی (ایران - عراق - سوریه)

۴-۵. موازنه شبکه‌ای در قالب پیوند اقتصادی-تجاری با شورای همکاری خلیج فارس در سایه بحرانی شدن روابط ایران و اعضای شورای همکاری خلیج فارس در قضیه سوریه، یمن و مسئله فلسطین از سال ۲۰۱۰ و افزایش رقابت توازن قوا در منطقه، ترکیه اقدام به افزایش تعاملات اقتصادی و تجاری با بلوک شورای خلیج فارس - که اختلافات زیادی با ایران داشتند - کرد تا به نوعی با جذب سرمایه‌های کشورهای خلیج فارس موازنه دورنگرایی و متعاقب آن برون‌گرا را در منطقه برقرار کند و از آسیب‌های بحران مالی جهانی سال ۲۰۰۸ خود را ایمن سازد.

پس از بحران مالی ۲۰۰۸ جهانی، مقامات ترکیه و شورای همکاری خلیج فارس از سال ۲۰۱۰ ادعا کردند که روابط به‌زودی دوباره گرم می‌شود. وزارت اقتصاد ترکیه مدعی شد که «مذاکرات برای انعقاد توافقنامه تجارت آزاد بین ترکیه و کشورهای شورای همکاری خلیج فارس که در سال ۲۰۰۹ به دلیل بحران مالی تعلیق شده بود در حال احیا شدن است.» تجمع بزرگ مقامات و صنایع در اوایل سال ۲۰۱۲ در استانبول سیگنال‌های قوی در این جهت بود. سپس شرکت کنندگان متعهد شدند حجم تجارت ثبت‌شده در سال ۲۰۱۱ را دو برابر کنند. این هدف در آخرین جلسه کمیته فرعی مشارکت استراتژیک اقتصادی - که در آوریل ۲۰۱۳ در چارچوب گفت‌وگوی سطح بالای ترکیه و شورای همکاری خلیج فارس^۱ برگزار شد - عملی شد (Gulf daily news, 2014).

دولت ترکیه ۱۰۰ میلیارد دلار برای تجارت جهانی خود با کشورهای شورای همکاری خلیج فارس تا سال ۲۰۲۳ هدف گذاری کرده است. به نظر می‌رسد ترکیه در وضعیتی قرار دارد که می‌تواند تقاضای اقتصادی آتی را برآورده کند؛ تقاضایی که از جوامع ثروتمند کشورهای حوزه خلیج فارس سرچشمه می‌گیرد و ۹۰ درصد واردات آن‌ها از کالاهای تولیدی تشکیل شده است (Foreman, 2012). کشورهای شورای همکاری خلیج فارس که بحران اقتصاد جهانی و بحران مواد غذایی را در سال‌های ۲۰۰۸ تجربه کرده بودند برای سرمایه‌گذاری در چندین پروژه کشاورزی در ترکیه، برای دستیابی به زمین‌های زراعی و تأمین مواد غذایی جدید ترغیب شدند. در برخی موارد سرمایه‌گذاری اعراب منطقه در بخش انرژی در ترکیه رشد فراوانی داشته است. در همین راستا، از جمله سیاست‌های ترکیه در توسعه اقتصادی با کشورهای شورای همکاری خلیج فارس بهره‌گیری از بخش خصوصی آنکارا برای سرمایه‌گذاری و توسعه روابط تجاری است (Schmid & Subervie, 2014: 3).

از مهم‌ترین بخش‌های خصوصی ترکیه می‌توان به هیئت روابط اقتصاد خارجی ترکیه، فدراسیون صنعتگران و تجار ترکیه و انجمن بازرگانان و صنعتگران مستقل این کشور اشاره کرد. بخش‌های خصوصی مزبور تمایل خود را به دگرترین سیاست خارجی ترکیه نشان داده‌اند و در روند تعیین استراتژی‌های آنکارا در حیطه اقتصادی خارجی، با هدف توسعه روابط اقتصادی با شورای همکاری خلیج فارس تأثیر بسزایی نیز داشته‌اند. دولت به‌طور رسمی متعهد شده با تجار و سازمان‌های کارفرمایان مربوطه مشورت کند و از لحاظ نظری نیز به آن‌ها اجازه داده شده است تا بر انتخاب‌های ملی ترکیه تأثیر بگذارند. در نهایت، دولت ترکیه داور نهایی برای تعیین اولویت اقتصادی در مناطق مختلف از جمله خلیج فارس است (Alti, 2011).

جدول ۱. قراردادهای خدماتی اعطاشده به شرکت‌های ترکیه در سال ۲۰۱۳

کشور	تعداد پروژه	ارزش (میلیارد دلار)
عربستان سعودی	۱۹۲	۱۲,۲
قطر	۱۰۸	۱۲,۲
امارات متحده عربی	۹۹	۸,۴
عمان	۴۳	۵,۵
کویت	۲۱	۱,۲
بحرین	۴	۰,۳
جمع	۱,۰۹۳	۵۲,۶

(منبع: Republic of Turkey Ministry of Economy)

چندین شرکت خلیج فارس پروژه‌های سرمایه‌گذاری بلندمدت را در ترکیه آغاز کرده‌اند. در سال ۲۰۱۳، سرکنسول ترکیه در عربستان سعودی اعلام کرد که دولت او در حال آماده‌سازی قانونی برای معافیت برخی سرمایه‌گذاران شورای همکاری خلیج فارس از مالیات‌های مختلف در چندین بخش اقتصادی است. مجمع اقتصادی ترکیه و عرب که در ۲۵ سپتامبر ۲۰۱۳ در مرسین برگزار شد، بر تلاش دیپلماسی تکیه بر جذب سرمایه‌گذاران جدید عرب از کشورهای حوزه خلیج فارس تأکید کرد. بخش خصوصی ترکیه به تدریج درگیر طرح‌های سرمایه‌گذاری در خلیج فارس می‌شود. در

اوایل سال ۲۰۱۳ کشورهای شورای همکاری خلیج فارس اقداماتی را برای از بین بردن موانع سرمایه‌گذاری انجام دادند که مانع توسعه بیشتر روابط مالی خود با ترکیه می‌شود. این پویایی‌ها بر جریان سرمایه‌گذاری ترکیه در کشورهای حوزه خلیج فارس تأثیر مثبت گذاشت (Schmid & Subervie, 2014: 11).

پروژه‌هایی توسط کارآفرینان ترک در خارج از کشور و همچنین توسط «بیرهای آناتولی» تحت حمایت سندیکاها و شرکتی مانند یک آژانس تجاری پیشرو اجرا می‌شوند تا همکاری شرکت‌های ترکی در خارج از کشور را تسهیل کنند. به علاوه، دولت ترکیه با صاحبان صنایع و کارفرمایان خود در خلیج فارس برای سازمان‌دهی مجامع اقتصادی همکاری نزدیکی دارد که سرمایه‌گذاران ترک را قادر می‌سازد از فرصت‌های اقتصادی در شورای همکاری خلیج فارس استفاده کنند. سالانه یک مجمع اقتصادی در عربستان سعودی و هر دو سال یک بار در امارات متحده عربی در چارچوب گفت‌وگوهای راهبردی سطح بالا برگزار می‌شود. دولت حزب عدالت و توسعه ترکیه از مجامع اقتصادی ترکیه-عرب به عنوان ابزاری مؤثر برای ارتقا مناسبات اقتصادی خود در جهان عرب استفاده می‌کند (Habibi & walker, 2011: 6-7).

نکته جالب توجه در روابط اقتصادی ترکیه با کشورهای شورای همکاری خلیج فارس و به ویژه عربستان عدم تأثیر بحران دیپلماتیک ۲۰۱۷ قطر و قتل خاشقچی سعودی بود. تجزیه و تحلیل روابط اقتصادی ترکیه با عربستان سعودی و امارات نشان داد که تنش‌های بی‌سابقه دیپلماتیک از بحران قطر در سال ۲۰۱۷ باعث اختلال اساسی در روابط تجاری و سرمایه‌گذاری دوجانبه این کشور با آن‌ها نشده است. روابط اقتصادی ترکیه با عربستان سعودی، به رغم تنش‌های بیشتر در روابط ترکیه و عربستان پس از ترور خاشقچی، از روابط این کشور با امارات متحده عربی بیشتر ثابت شده است (Habibi, 2019: 8).

از دلایل پایداری روابط اقتصادی ترکیه با بازیگران خلیج فارس می‌توان به عوامل متعددی اشاره کرد. نخست اینکه زمینه‌های تجارت ترکیه و عربستان متنوع است و بخش قابل توجهی از تجارت عربستان با سرمایه‌گذاری در ترکیه توسط بخش خصوصی انجام می‌شود که کمتر تحت تأثیر نگرانی‌های دیپلماتیک قرار دارد. بسیاری از مشاغل خصوصی سعودی در سال ۲۰۱۹ به سرمایه‌گذاری خود در ترکیه ادامه دادند. در آوریل ۲۰۱۹ مشاوران مستقر در کاخ پادشاهی عربستان آغاز یک پروژه سرمایه‌گذاری ۱۰۰ میلیون دلاری در ترکیه را اعلام کردند. دوم اینکه هم در بحران قطر و هم در

بحران خاشقچی، نه دولت عربستان و نه ترکیه هیچ اقدامی برای محدود کردن روابط اقتصادی یا پایان روابط دیپلماتیک انجام ندادند. در واقع، برخی نشانه‌ها وجود دارد که نشان می‌دهد اردوغان در هر دو مورد سعی کرده است آسیب‌های روابط اقتصادی را به حداقل برساند (Ibid). همچنین، در فوریه ۲۰۱۹ حجم تجارت ترکیه و عراق ۱۵,۸ میلیارد دلار برآورد شده است (aa.com.tr). این در حالی است که به گفته آقای سنجابی، رئیس اتاق بازرگانی مشترک ایران و عراق، صادرات ایران از ۲۱ مارس ۲۰۲۰ تا ۲۱ مارس ۲۰۲۱ با وجود رشد ۵۴ درصدی، حدود ۷,۴ میلیارد دلار بوده است (ilna.news). حجم تجارت خارجی ترکیه با عراق تقریباً دو برابر تجارت ایران با این کشور است.

۶. بازتعریف و تنظیم موازنه شبکه‌ای و تقویت برخی حوزه‌های ارتباطی / کارکردی

با توجه به ارتباط محور بودن شبکه‌ها و تعدد بازیگران و سیال بودن ائتلاف‌ها، ترکیه تلاش کرده به تعریف و بازتعریف حوزه کنش ارتباطی خود بپردازد. از مهم‌ترین رویدادهایی که به بازتعریف و تنظیم پیوندهای نوین موازنه‌سازی ترکیه در سیاست خارجی منجر شد می‌توان به بحران ۲۰۱۷ دیپلماتیک قطر، بحران تحریم کاتسای آمریکا علیه صنایع دفاعی ترکیه به دلیل خرید اس-۴۰۰ از روسیه، بحران قره‌باغ و حاکمیت طالبان بر افغانستان اشاره کرد. در این رابطه بازتعریف شبکه‌ای ارتباطی و توسعه همکاری‌ها در حوزه‌های موضوعی مختلف با استفاده از بحران‌های منطقه‌ای حول جمهوری اسلامی ایران، ترکیه به بازسازی و تغییر تاکتیک در راستای توازن قوا علیه تهران اقدام کرد.

به‌رغم همکاری ترکیه با محور عربستان-امارات در سوریه، با مطرح شدن هلال اخوان المسلمین توسط پادشاه اردن، ترکیه خود به بخشی از این چالش امنیتی برای دولت‌های عربی خلیج فارس به همراه قطر تبدیل شد. از یک طرف کودتای نظامی مصر در سال ۲۰۱۳، ترکیه و قطر را به صورت فزاینده در منطقه از دولت‌های خلیج فارس جدا و به هم نزدیک کرد. با وجود این، رشد دولت اسلامی در عراق و سوریه و همچنین تحولات یمن زمینه نزدیکی ترکیه و قطر را با دولت‌های خلیج فارس فراهم کرد (ستوده و نیاکوئی، ۱۳۹۷: ۱۲۹). در همین زمینه می‌توان به توسعه روابط امنیتی و نظامی با قطر و شورای همکاری خلیج فارس، همکاری اقتصادی و بشردوستانه با لبنان و عراق متضرر از جنگ نیابتی در دوره پساداعش، فرصت‌طلبی از دستاوردهای ژئوپلیتیکی (ترانزیتی و اقتصادی) از بحران ۲۰۲۰ قره‌باغ و در نهایت حاکمیت طالبان بر افغانستان اشاره کرد.

۶-۱. افزایش حضور امنیتی در خلیج فارس

پس از تیره شدن روابط قطر و عربستان در ژوئن ۲۰۱۷ و قطع روابط دیپلماتیک و تحریم دوحه از سوی برخی کشورهای منطقه و شمال آفریقا، روابط ترکیه و قطر و به تبع آن شورای همکاری خلیج فارس وارد دور جدیدی از بحران شد. در ۲ دسامبر ۲۰۱۷، وزیر دفاع قطر به دعوت ترکیه در کنفرانس امنیتی استانبول شرکت کرد و در حاشیه این کنفرانس، دو کشور مجمع دفاعی و امنیتی ترکیه و خلیج فارس را افتتاح کردند که نتیجه همکاری مرکز مطالعات استراتژیک نیروهای مسلح قطر و مرکز مطالعات استراتژیک آسیایی ترکیه^۱ است (Gulf Times, 2017).

در نوامبر ۲۰۱۸ دومین نشست مجمع دفاعی و امنیتی ترکیه-خلیج فارس با موضوع آینده امنیت در خلیج فارس در استانبول برگزار شد. از موضوعات فرعی نشست، شاخص‌های قدرت ایران و مدیریت رقابت بود. سومین نشست مجمع با موضوع معماری قدرت و امنیت اقتصادی خلیج فارس در ۷ و ۸ نوامبر ۲۰۱۹ برگزار شد. چهارمین نشست مجمع نیز با عنوان نهادهای امنیتی آینده و همکاری برای تحول استراتژیک پساکووید-۱۹ در نوامبر ۲۰۲۰ در ترکیه برگزار شد. پنجمین نشست مجمع دفاع و امنیت خلیج فارس^۲ با شعار «وحدت در تنوع و ایجاد امنیت در خلیج فارسی» در نوامبر ۲۰۲۱ در ترکیه برگزار شد. در این مجمع که ایران و عراق حضور نداشتند و از نام جعلی نیز استفاده شد، موضوعاتی از این قبیل مطرح شد: پویایی منطقه‌ای، حکومت نظامی و نهادی آینده، مدیریت و هماهنگی امنیت آینده، پلیس آینده و حاکمیت نهادی و آینده شهرهای هوشمند و حاکمیت امنیتی و ژاندارمری و دیپلماسی آینده (tasam.org).

پس از تأسیس دو پایگاه نظامی ترکیه در قطر و افتتاح پایگاه نظامی در موگادیشو سومالی، برخی خبرها حکایت از توافق عمان و ترکیه برای تأسیس یک پایگاه نظامی در استان الریمی عمان واقع در نزدیکی مرزهای امارت متحده عربی دارند. ترکیه که از حضور ایران در سوریه، عراق، لبنان و مدیترانه ناخشنود است اکنون تلاش دارد حضور نوعثمانی‌گرای خود را بر خلیج فارس احیا کند. عمان یکی از هدف‌های ترکیه است. سرمایه‌گذاری ترکیه در عمان در بخش اقتصادی به ۸ میلیارد دلار می‌رسد. در بخش نظامی عمان در رتبه سوم واردکنندگان سلاح از ترکیه قرار دارد و ارزش صادرات سلاح ترکیه به عمان به بیش از ۱۵۰ میلیون دلار می‌رسد. امارات متحده عربی نیز در سه‌ماهه اول سال ۲۰۲۱ سومین واردکننده بزرگ تسلیحات از ترکیه به ارزش ۹۰ میلیون دلار بوده

1. Turkish Asian Center for Strategic Studies (TASAM)

2. Turkey-Gulf Defence and Security Forum

است (middleeastmonitor.com). به گفته چاووش اوغلو، وزیر امور خارجه ترکیه، «پایان بحران خلیج فارس فرصت مناسب و مثبتی برای روابط عربستان و آنکارا خواهد بود.» به رغم بحران سیاسی ۲۰۱۷ قطر، ترکیه در انعقاد قراردادهای دفاعی و نظامی در منطقه و افزایش فروش تسلیحات به کشورهای منطقه پیشرو بوده است. در سال ۲۰۲۰ شرکت فناوری و دفاعی ترکیه قرارداد جدیدی برای فروش سیستم سلاح‌های کنترل از راه دور به بحرین امضا کرده است (Ibid).

۶-۲. تحریم‌های صنایع دفاعی ترکیه تحت قانون کاتسای آمریکا

در ۱۴ دسامبر ۲۰۲۰ دولت ترامپ تحریم‌هایی را علیه صنایع دفاعی ترکیه و افراد مرتبط با آن، به دلیل خرید سامانه موشکی اس-۴۰۰ روسی اعمال کرد؛ تحریم‌هایی که مطابق قانون کاتسای مبنی بر مقابله با دشمنان آمریکا از طریق قانون ۲۰۱۷ تحریم‌ها^۱ اعمال شد. متعاقب آن آمریکا ترکیه را از برنامه جنگنده‌های اف-۳۵ خود خارج کرد (Laksman, 2020).

اقدام دولت ترامپ در سال ۲۰۲۰ به افزایش اقدامات توازن‌سازی درون‌گرا در حوزه نظامی منجر شد؛ به شکلی که ترکیه با تقویت صنایع دفاعی خود طی سه سال اخیر، از صادرکنندگان تسلیحات به منطقه خلیج فارس و قفقاز بوده است. در همین راستا، اردوغان در ۳۰ آگوست ۲۰۲۱ مجتمع جدیدی برای وزارت دفاع ترکیه افتتاح کرد که به پنتاگون ترکیه معروف است. در این مراسم همچنین از هواپیماهای بدون سرنشین آکینچی به معنای مهاجم رونمایی شد. پهپاد مزبور از مدل بایراکتار تی.بی-۲۲ توانمندتر است، هرچند بایراکتار در نبردهای لیبی، آذربایجان و سوریه استفاده شده است. اردوغان در مراسم مزبور از توافقات آنکارا با بیش از ده کشور برای صادرات تسلیحات (هواپیماهای بدون سرنشین) خبر داد و تأکید کرد: «ده سال پیش آمریکا حتی این وسایل نقلیه را به ما نمی‌فروخت، الآن آکینچی ترکیه در بین سه پهپاد قدرتمند و برتر دنیا قرار دارد» (Tavsan, 2021).

۶-۳. لبنان درگیر بحران و فرصت‌طلبی آنکارا برای خروج بیروت از مدار تهران

حزب‌الله لبنان یکی از متحدان مهم منطقه‌ای ایران است که در سوریه علیه محور ترکیه و اعراب در حفاظت از بشار اسد نقشی اساسی داشت. ترکیه اخیراً تحرکاتی را در لبنان برای نفوذ و خروج لبنان از مدار محور ایران در پیش گرفته است. در همین راستا، پس از انفجار بندر بیروت در ۴ اوت ۲۰۲۰،

1. Countering America's Adversaries Tough Sanctions Act (CAATSA)

2. Bayraktar-TB2

کاکیل، سفیر ترکیه در لبنان پیشنهاد کرد تا تکمیل بازسازی بندر لبنان، بیروت می‌تواند بندر مرسین در سواحل مدیترانه را جایگزین کند و ترکیه آماده است تا نیازهای دریایی لبنان را برطرف کند و واردکنندگان لبنانی می‌توانند از امکانات ذخیره‌سازی در بندر مرسین به صورت رایگان استفاده کنند. ترکیه به مقامات لبنانی اعلام کرده بود آماده تعمیر و بازسازی مسجد محمدامین و کلیسای ارتدکس سنت جوج یونانی است که در انفجار آسیب دیده‌اند (Bicer, 2020).

آژانس هماهنگی و همکاری ترکیه^۱ به همراه اداره مدیریت بلایای طبیعی و اضطراری ترکیه^۲ و هلال‌احمر و تیم نجات پزشکی^۳ نقش بارزی در امدادسانی و اعطای اقلام غذایی به مردم آسیب دیده از انفجار بیروت ایفا کردند (Turkey's Humanitarian Aid in Lebanon, 2020). ترفند دیگر ترکیه در راستای ایجاد بازدارندگی و موازنه در برابر ایران تمرکز بر اقشار مذهبی این کشور بوده است. ترکیه تلاش کرده تا با بازیگران مختلف اهل سنت در لبنان روابط نزدیک‌تر برقراری کند (Dalay, 2021). در هر صورت، به نظر می‌رسد هدف ترکیه جلوگیری از قدرت‌گیری ایران در منطقه و برهم خوردن توازن است که از طریق «محور مقاومت»^۴ به نفع تهران است.

۷. ورود ترکیه به حوزه‌های مکمل ژئوپلیتیکی با هدف تکمیل حلقه موازنه

شبکه‌ای علیه ایران

۱-۷. قفقاز

قفقاز از جمله حوزه‌های مکمل ژئوپلیتیکی هستند که ترکیه سعی کرده با ابزارهای اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و انرژی و ترانزیت طی یک دهه گذشته به بیشینه‌سازی نفوذ خود و کاهش قدرت بازی ایران اقدام نماید. موضع ترانزیت و انرژی یکی دیگر از نگرانی‌های ترکیه در قبال نفوذ ایران در آسیای مرکزی و قفقاز است. همچنین، پیش از سال ۲۰۱۵ ترکیه با آگاهی از ابراز تمایل برخی شرکت‌های نفتی به مسیر ایران از آن بیم دارد که با نرمش سیاست آمریکا نسبت به ایران (برجام)، با پافشاری کشورهای مذکور برای گزینش مسیر ایران به جای مسیر باکو-جیهان تشدید شود. علاوه

1. Turkey's Cooperation and Coordination Agency (TIKA)

2. Turkey's Disaster and Emergency Management Authority (AFAD)

3. Turkish Red Crescent and National Medical Rescue Team (UMKE)

4. Axis of Resistance

بر آن، رهبران ترکیه به‌خوبی می‌دانند که بهبود روابط ایران با غرب و به‌ویژه آمریکا، آنکارا اهمیت پیشین خود را از دست خواهد داد. (زیباکلام و گودرزی، ۱۳۹۲: ۱۸۲).

ترکیه به‌واسطه قرار گرفتن بین منطقه دارای بیش از هفتاد درصد ذخایر نفت و گاز طبیعی جهان از یک سو و بازارهای جهانی و اروپایی انرژی از سوی دیگر، از موقعیت جغرافیایی بسیار خوبی به‌عنوان کریدور انرژی طبیعی برخوردار است. سیاست‌گذاران و تصمیم‌گیرندگان در این کشور همواره علاقه فراوان داشته‌اند که از موقعیت ژئوپلیتیک بیشترین بهره را ببرند و به جای اینکه فقط کریدور انرژی باشند، کشورشان را به مرکز یا هاب انرژی منطقه تبدیل کنند. در همین رابطه، یکی از هدف‌های برنامه راهبردی وزارت انرژی و منابع طبیعی ترکیه (۲۰۱۵ تا ۲۰۱۹) ادغام آنکارا در بازارهای انرژی منطقه از طریق خطوط لوله است. در این سند چشم‌انداز، با توجه به موقعیت جغرافیایی ترکیه، این کشور باید تبدیل به کریدور انرژی منطقه شود.

در واقع، ترکیه درصدد اتصال صادرات گازی ترکمنستان از بستر دریای خزر به جمهوری آذربایجان و اتصال آن به خط لوله گاز طبیعی ترانی-آناطولی (تاناپ) است. خط لوله تاناپ از طریق گرجستان و ترکیه به مرز یونان متصل می‌شود و در آنجا به خط لوله ترانس-آدریاتیک (تاپ) به جنوب اروپا می‌پیوندد.

۷-۲. فرصت‌طلبی ژئوپلیتیکی ترکیه در بحران قره‌باغ-ناگورنو

طبق توافق روسیه و ترکیه مبنی بر نظارت مشترک بر آتش‌بس در قره‌باغ-ناگورنو، ترکیه کریدوری راهبردی به دست آورده که به دستاوردهای اقتصادی و نفوذ آنکارا در قفقاز منجر شده است. طبق قرارداد مزبور که به‌واسطه روسیه انجام شد، امکان ارتباطات حمل‌ونقلی میان جمهوری آذربایجان و جمهوری خودمختار نخجوان -منطقه‌ای آذربایجانی که با نواری از سرزمین ارمنستان جدا شده و مرز کوچکی با ترکیه دارد- تا حدودی فراهم شد. کریدور مزبور ابزار تحقق رؤیاهای ترکیه در گشودن مسیرهای انرژی تجاری راهبردی به بازار چین و آسیا مرکزی است؛ ولی از سوی دیگر نگرانی‌های ایران را افزایش داده است. ایران سال‌ها به‌عنوان یک عامل پیوند زمینی مناسب بین نخجوان و آذربایجان عمل کرده و نفوذ خود بر باکو را حفظ کرده بود؛ اما اکنون با از دست دادن این اهرم، به‌علاوه مسئله خط لوله گاز ایغدیر به نخجوان توسط ترکیه، بر شدت نگرانی‌اش افزوده خواهد شد (al-monitor.com).

در ابتکار مزبور، ترکیه در پی منزوی کردن و از قابلیت انداختن مزیت‌های ژئوپلیتیکی و فرسایش ژئواکونومیک ایران در حوزه ترانزیت و انرژی در قفقاز و آسیای مرکزی بوده است. با راه‌اندازی خط لوله ترانس خزر (آسیای مرکزی) که مورد حمایت آمریکاست، ظرفیت خط لوله ترانس آناتولی که برای انتقال گاز آذربایجان به اروپا طراحی شده به دو برابر افزایش یافته و به ۳۲ میلیارد مترمکعب در سال خواهد رسید؛ لذا ترکیه می‌تواند درباره تمدید خرید گاز از تهران در سال ۲۰۲۶ اهرم چانه‌زنی داشته باشد. همچنین ایجاد خط آهن از ترکیه به نخجوان می‌تواند متصل‌کننده باکو، تفلیس و شهر کارس در شمال باشد و مسیر ایران-افغانستان و پاکستان در جنوب را به ترکیه متصل کند و به این ترتیب، ترکیه را به هاب ترانزیت در کنار هاب انرژی، البته با حذف گرجستان، تبدیل کند (Tastekin, 2020).

۳-۷. طرح خط لوله گاز از ایغدیر ترکیه به نخجوان

تنها یک هفته پس از پایان جنگ قره‌باغ میان آذربایجان و ارمنستان، توافق‌نامه انتقال گاز از ایغدیر ترکیه به نخجوان، میان ترکیه و آذربایجان، در نوامبر ۲۰۲۰ امضا شد. این خط لوله به طول ۱۴۰ کیلومتر (۸۵ کیلومتر در ترکیه و ۵۵ کیلومتر در نخجوان) از مرز ۱۲ کیلومتری میان دو طرف عبور خواهد کرد و سالانه ۵۰۰ میلیون مترمکعب گاز را انتقال خواهد داد. شرکت‌های بوتاش^۱ و سوکار^۲ آذربایجان اتمام پروژه را سال ۲۰۲۲ اعلام کرده‌اند. آذربایجان الزام سواب انرژی (گاز) از طریق ایران به نخجوان را از اولویت‌های سیاست انرژی خود حذف کرده است. به این ترتیب، حضور ترکیه در قفقاز جنوبی بسیار عمیق‌تر از یک قرن گذشته شد.

خط لوله جدید جایگزین خط لوله‌ای می‌شود که پیش‌تر ایران و آذربایجان در سال ۲۰۰۵ طی توافقی به منظور سواب گاز به نخجوان (سرزمینی جداشده از آذربایجان) امضا کرده بودند. خط لوله ایغدیر-نخجوان به ابتکار ترکیه می‌تواند به کاهش نفوذ ایران در نخجوان و حتی افزایش نفوذ ترکیه، رقیب سنی تهران، در منطقه منجر شود (Shokri, 2021). در همین راستا، ترکیه اعلام کرده که این کشور برنامه دارد تا به نخجوان خط آهن راه‌اندازی کند تا از طریق جاده‌ای که مقرر است از این جمهوری به آذربایجان ساخته شود، به باکو متصل گردد. در همین رابطه، رئیس‌جمهوری آذربایجان

1. Butaş
2. Socar

ایجاد خط‌آهن قارص-ایغدیر-نخجوان را نشانه‌ رهایی جمهوری خودمختار از وضعیت محصور و افزایش روند توسعه آن دانسته است (Karimli, 2020).

۷-۴. افغانستان

۷-۴-۱. بهره‌گیری ترکیه از پیوندهای ایدئولوژیک اخوانی (نقشبندی و دیوبندی)

از جمله مناطقی که در تنظیم توازن شبکه‌ای ترکیه علیه جمهوری اسلامی ایران در سال ۲۰۲۱ قرار گرفت افغانستان با حاکمیت طالبان و شاخه‌های اخوانی آن بود. ارتباط ترکیه با اخوان‌المسلمین به دوران حزب رفاه در سال ۱۹۶۰ بازمی‌گردد. در این سال‌ها حزب رفاه تعدادی نماینده از جریان اخوان‌المسلمین مصر را نیز در خود جای داده بود. با انشعاب حزب عدالت و توسعه از حزب رفاه در سال ۲۰۰۲ روند توسعه روابط با اخوان‌المسلمین افزایش یافت. با شروع بهار عربی فرصت طلایی نصیب ترکیه شد. ترکیه مدل سیاسی خود را بهترین مدل برای رژیم‌های سرنگون‌شده در نتیجه بهار عربی می‌دانست تا هم موازنه قدرت در منطقه غرب آسیا را به سود خود تغییر دهد و هم قدرت بیشتری در تعامل با کشورهای غربی به دست آورد. موضوعی که می‌توان از آن به‌عنوان «هلال اخوانی» یاد کرد (سلطانی و خدابخشی، ۱۳۹۸: ۱۰).

دو عنصر از جامعه افغانستان، یعنی اکثریت سنی و اقلیت ترک‌زبان (ازبک‌ها و ترکمن‌ها) که حدود ۱۵ درصد از جمعیت افغانستان را تشکیل می‌دهد برای ترکیه اهمیت دارد. ترکیه همواره به اقلیت ترک‌زبان توجه داشته و از آن‌ها حمایت کرده است (Ramezani & Darbandsari, 2021). در همین راستا، باید به این نکته اشاره کرد که ترکیه در حوزه آسیای مرکزی و قفقاز از مؤلفه‌های فرهنگی-زبانی استفاده می‌کند؛ ولی در حوزه افغانستان ایدئولوژی اسلام اخوانی-دیوبندی که برخی گروه‌های طالبانی را نیز شامل می‌شود بهره می‌برد. ترکیه در همین چارچوب با محوریت قطر-پاکستان و حاکمیت طالبان عملاً پروژه چابهار را که میان ایران و هند و افغانستان طرح‌ریزی شده بود به محاق خواهد برد.

صوفیان نقشبندی در تمام این سال‌ها نقش بسیار مهمی در قدرت گرفتن حزب عدالت و توسعه در ترکیه داشته‌اند. با توجه به اینکه مرکز اولیه فعالیت نقشبندیه (دوران خواجه‌گان) در ترکمنستان و ازبکستان و سغد و هرات بوده است، مشایخ نقشبندیه ترکیه نقش مهمی در پیشبرد آرمان امپراتوری توران بزرگ اردوغان از طریق مریدانشان در اوراسیا دارند (medrar.ir). گفتنی است طالبان از شاخه دیوبندی پاکستان هستند که در مدارس حقانیه اسلام‌آباد تعلیم دیده‌اند. طالبان دیوبندی خود را از

شاخهٔ نقشبندی می‌داند. در نهایت ما شاهد پیوند طالبان اخوانی (حنفی سلفی) با حمایت ترکیه با داعش خراسان (حنبل سلفی) به نمایندگی عربستان علیه ایران هستیم؛ لذا با روی کار آمدن طالبان نقشبندی-دیوبندی در افغانستان و ارتباط احتمالی پشت پردهٔ ترکیه با این جریان، باید تهران توجه بیشتری به این تهدید کند. همچنین طریقهٔ نقشبندی در ایغورستان (سین کیانگ) چین نیز فعال است.

۷-۴-۲. تقویت کریدور لاجورد^۱ و کاستن از اهمیت پروژه هرات-خواف

یکی از اهداف مهم آنکارا از توسعهٔ نفوذ در افغانستان منزوی کردن و کنار گذاشتن ایران از کریدورهای بین‌المللی و بی‌خاصیت کردن قابلیت‌های ژئوپلیتیکی تهران زیر سایهٔ تحریم‌های آمریکاست. در همین راستا، کارائیسمان اوغلو، وزیر حمل‌ونقل ترکیه پس از دیدار با همتای افغان خود در ۲۰۲۱، اشاره کرد که ترکیه قصد دارد افغانستان را از طریق راه آهن باکو-تفلیس-قارص، با استفاده از مسیر لاجورد به اروپا متصل کند. کریدور لاجورد در سال ۲۰۱۸ شروع به کار کرد. این کریدور استان فاریاب شمالی افغانستان را به ترکمن‌باشی در ترکمنستان متصل می‌کند، از آنجا از طریق دریای خزر به آذربایجان ادامه می‌یابد و از طریق راه آهن به گرجستان و ترکیه می‌رسد. بدون تردید، این پیشرفت قابل توجه است؛ زیرا نقش افغانستان را در حمل‌ونقل خاورمیانه و آسیا و موقعیت آن در جادهٔ ابریشم جدید را افزایش می‌دهد (Papatolios, 2021).

شکل ۳. کریدور لاجورد اتصال ترکیه به قفقاز-ماورای خزر (آسیای مرکزی) و افغانستان بدون عبور از ژئوپلیتیک ایران

در واقع، خروج آمریکا از افغانستان و بی‌ثباتی ناشی از فقدان دولت مرکزی به شکل غیرمستقیم بر محاسبات هند در پروژهٔ چابهار تا افغانستان و آسیای مرکزی تأثیر خواهد گذاشت. این تحولات

به نفع ترکیه و پاکستان رقم خواهد خورد که پیش‌تر اهداف ترانزیتی خود را در آسیای مرکزی و قفقاز (ترکیه لاجین-زنگرور) و پاکستان با بندر گوادر در همکاری با چین پیش برده است.

۷-۴-۳. سدسازی ترکیه در هیرمند افغانستان

مطرح شدن دکترین عمق استراتژیک تغییرات جدی در رویکرد و روند سیاست‌گذاری خارجی دولت ترکیه را به همراه داشت. در این روند نگاه ترکیه بیش از پیش به شرق و مخصوصاً کشور افغانستان منعطف شد و سرمایه‌گذاری در کشورهای دیگر را نیز در دستور کار قرار داد. این مسئله مؤلفه پنجم دکترین عمق استراتژیک مطرح شده را پوشش می‌دهد؛ زیرا سیاست‌گذاران ترک معتقد بودند این کشور نباید تنها به ایفای نقش در منطقه بالکان یا خاورمیانه قانع باشد و باید روی کشورهای دیگر نیز سرمایه‌گذاری کند. نمود این نگرش در پروژه‌های آبی فرامرزی ترکیه نیز قابل‌شناسایی است و در سرمایه‌گذاری و مشارکت ترک‌ها در ساخت و بهره‌برداری از سدها، پروژه‌ها و برنامه‌های کلان آبی سایر کشورها از جمله افغانستان به راحتی قابل مشاهده است. از جمله این طرح‌ها و پروژه‌های کلان می‌توان به سرمایه‌گذاری و افتتاح فاز سوم سد کمال‌خان و همچنین توسعه سد کجکی روی رودخانه هیرمند اشاره کرد. بدیهی است اقدامات آبی ترکیه در حوزه هیرمند امنیت آبی شرق کشور به خصوص منطقه بدشت سیستان را تهدید می‌کند (نقیبی، ۱۳۹۳). هدف اصلی ترکیه در حوزه هیدروپلیتیکی ایجاد «موازنه آبی در برابر موازنه نفتی» کشورهای منطقه از جمله ایران و بهره‌گیری از اختلافات موجود میان کشورهای منطقه با تهران است.

در پایان به مهم‌ترین شاخص‌های تهاجمی شدن سیاست خارجی حزب عدالت و توسعه پس از تحولات قیام مردمی در خاورمیانه در سال ۲۰۱۱ و شدت گرفتن آن در محیط پیرامونی ایران پس از سال ۲۰۱۵ پیرو توافق برجام ۱+۵ و ورود روسیه به همراه ایران در سوریه اشاره می‌کنیم.

۸. شاخص‌های تهاجمی شدن سیاست خارجی ترکیه

سیاست‌های ترکیه از زمان تحولات ۲۰۱۰ و بهار عربی را می‌توان در چارچوب رویکرد تجدیدنظرطلبی در نظام منطقه‌ای خاورمیانه و حوزه پیرامونی آن ارزیابی کرد. در واقع بخش دیگری از ماهیت سیاست خارجی ترکیه در منطقه تجدیدنظرطلبانه است. ترکیه همانند دو کشور ایران و عربستان، اهدافی را در عرصه سیاست خارجی منطقه‌ای خود در راستای این ماهیت پیگیری می‌کند. پیگیری اهداف تجدیدنظرطلبانه سبب اقداماتی از سوی این کشور شده که در نهایت بتواند جایگاه آن را در نظم منطقه‌ای کنونی در هدفی حداکثری در آینده ارتقا دهد.

مهم‌ترین اهداف و اقدامات تجدیدنظرطلبانه ترکیه در منطقه شامل مواردی است از جمله: ایفای نقش فعال منطقه‌ای، دستیابی به جایگاه برتر در نظام منطقه‌ای خاورمیانه، ائتلاف‌سازی، تضعیف رقبای منطقه‌ای، تلاش برای دستیابی به قابلیت‌های هسته‌ای، تلاش برای دست‌یابی به قدرت برتر نظامی و هم‌پیمانی با قدرت‌های بزرگ (دهقانی فیروزآبادی و پوراسمعیلی، ۱۳۹۷: ۸۳-۸۹). رویکرد تجدیدنظرطلبانه ترکیه که از سال ۲۰۱۰ آغاز شده بود (با تحولاتی نظیر سقوط مرسی در سال ۲۰۱۳ و تضعیف اخوان‌المسلمین در مصر، توافق ایران و آمریکا و ورود روسیه به سوریه که معادلات را در توازن منطقه‌ای به ضرر آنکارا تغییر می‌داد) موجبات تهاجمی‌تر شدن رویکرد سیاست منطقه‌ای ترکیه در برابر رقبای مطرح منطقه‌ای از جمله ایران و نیروهای نیابتی آن در عراق و سوریه و لبنان را فراهم کرد.

۸-۱. افزایش بودجه دفاعی

یکی از شاخص‌های افزایش سیاست تهاجمی یک کشور افزایش هزینه‌های نظامی است. رئیس‌جمهور اردوغان در نمایشگاه صنایع دفاعی این کشور در استانبول تأکید کرد که «ما به سطح بسیار خوبی رسیده‌ایم. تعداد پروژه‌های انجام‌شده در زمینه دفاعی به میزان قابل توجهی افزایش یافته و از ۶۲ به ۷۵۰ رسیده است. بودجه این پروژه‌ها از ۵,۵ میلیارد دلار به ۷۵ میلیارد دلار افزایش یافته است. تعداد شرکت‌های فعال در بخش صنایع دفاعی نیز از ۵۶ به ۱۵۰۰ شرکت افزایش یافته است. تأیید سالانه گردش مالی این شرکت‌ها نیز از یک میلیارد دلار به ۱۱ میلیارد دلار افزایش یافته است» (g5sahel.org).

توسعه توان پهپادی ترکیه در میدان نبرد سوریه از نمونه‌های اتخاذ رویکرد نظامی و تهاجمی در منطقه از سال ۲۰۱۵ است. به گفته کاسپ اوغلو، مدیر اندیشکده برنامه مطالعات دفاعی و امنیتی استانبول، «در برخی مناطق از جمله سراقب، اطریب و نیراب قدرت پهپادهای ترکیه توانسته توازن قدرت میان ارتش سوریه و نیروهای ارتش آزاد به رهبری ترکیه را به نفع جبهه آنکارا تغییر دهد.» به گفته وی، «در عملیات شاخه زیتون ۲۰۱۸ علیه یگان‌های مدافع خلق کرد سوریه ۲ از پهپاد استفاده شد. این پهپادها (از نوع بایراکتار تی.بی-۲) نه تنها مواضع و کاروان‌های نیروهای دولت سوریه و متحدانش در خط مقدم را هدف قرار داده‌اند، بلکه به مناطق تحت کنترل ارتش دمشق نیز نفوذ

1. Olive Branch Operation
2. Syrian Kurdish People's Protection Units (YPG)

کرده‌اند و بنا بر گزارش‌ها، فرودگاه‌های نظامی نزدیک به حلب و حما را هدف قرار داده‌اند» (Petkova, 2020).

۲-۸. حضور فعال در بحران‌های مناطق مختلف

یکی از سازوکارهای مهم عمق استراتژیک ترکیه تمرکز بر حضور فعال در زمان وقوع بحران‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای است. داوود اوغلو معتقد است که ترکیه باید در بحران‌های اتحادیه اروپا، خاورمیانه و قفقاز همیشه در کنار مردم باشد (دانش‌نیا و همکاران، ۱۳۹۴: ۱۹۱). از سال ۲۰۱۰ سیاست خارجی ترکیه ویژگی تجدیدنظرطلبانه و ایدئولوژیکی را در منطقه خاورمیانه و مناطق آسیای مرکزی و قفقاز و شمال آفریقا نشان داد و از سال ۲۰۱۵ وجه تهاجمی این سیاست خارجی با ورود جدی به بحران‌های متعدد آشکارتر شد. از این بحران‌ها می‌توان به بحران سوئیه، تنش‌های ژئوپلیتیک انرژی شرق مدیترانه با مصر و قبرس از سال ۲۰۱۶، ورود به لیبی در ۲۰۱۱، بحران قره‌باغ در ۲۰۲۱، بحران افغانستان در ۲۰۲۱ و درخواست طالبان از ترکیه برای مشارکت در امنیت فرودگاه بین‌المللی کابل (hurriyetdailynews.com) و اخیراً بحران اوکراین در ۲۰۲۲ اشاره کرد.

۳-۸. بهره‌گیری از بازیگران غیردولتی (احرار الشام، جبهه‌النصره / جیش‌الفتح) برای

ایجاد توازن قوا

کنشگران منطقه آسیای غربی، به‌ویژه قدرت‌های مداخله‌گر، درصدد به‌کارگیری راهبردهای تجزیه و ترکیب و ایجاد موازنه مطلوب با استفاده از قدرت هوشمند از طریق اتحاد و ائتلاف در سطوح مختلف هستند که در این میان گروه‌های ضدسیستمی نیز حضور دارند. از سوی دیگر، در بحران کنونی «جنگ نیابتی» منطقه در غرب آسیا و رقابت روسیه و تا حدی چین و ایران، به‌عنوان واحدهای تجدیدنظرطلب در سطوح جهانی و منطقه‌ای، (در اتحاد با گروه‌های ضدسیستمی تدافعی یا مقاومتی مانند حزب‌الله لبنان، گروه‌های فلسطینی و حوثی‌های یمن از یک طرف؛ ایالات متحده و متحدان منطقه‌ای آن، یعنی عربستان و رژیم صهیونیستی و ترکیه؛ گروه‌های ضدسیستمی تهاجمی مانند ارتش آزادی‌بخش سوریه، داعش، جبهه‌النصره، القاعده و جیش‌الفتح از طرف دیگر) درصدد تغییر ساخت موازنه قدرت منطقه‌ای و ایجاد تعادل مطلوب خود بوده‌اند (قاسمی و عین‌اللهی معصوم، ۱۳۹۵: ۱۳۲). در چنین فضای منطقه‌ای، ترکیه در قالب سیاست الحاق و همراهی با آمریکا و با افزایش تعاملات راهبردی و دیپلماسی شبکه‌ای با واحدهای درجه اول امارات و عربستان در لایه اول و در

لایه دوم با قطر و اردن بازیگران درجه دوم منطقه‌ای و سرانجام لایه سوم گروه‌های ضدسیستمی تهاجمی (جیش الفتح و طالبان) اقدام به ایجاد توازن در برابر گروه‌های ضدسیستمی مقاومتی تحت حمایت روسیه و ایران در شرایط سیستم جنگ نیابتی نامتقارن منطقه غرب آسیا کرد. در همین راستا جابه‌جایی تروریست‌ها از سوریه به لیبی ۲۰۱۴ و از یمن به لیبی ۲۰۱۶ و از لیبی به قره‌باغ و از قره‌باغ ۲۰۲۰ به افغانستان ۲۰۲۱ در چارچوب سیاست تهاجمی این کشور از سال ۲۰۱۵ و اخیر در بحران اوکراین ۲۰۲۲ اقدام به ارسال پهپاد بایراکتار قابل تحلیل است. یکی از ویژگی‌های شبکه‌ای شدن موازنه قوا عدم تطابق ابزار جنگی و کشور پیروز در نبرد است. تروریست‌ها و پهپادهای ترکیه در مناطق بحرانی یکی از ابزارهای این کشور در راستای توازن علیه محور مقاومت بودند.

۸-۴. گروکشی و استفاده ابزاری از تروریسم، مهاجر و آب در سیاست خارجی

بعد از کودتای ناموفق سال ۲۰۱۵ علیه اردوغان، سیاست‌های حزب عدالت و توسعه با برکناری داوود اوغلو (که باور به سیاست تنش صفر با همسایگان داشت) به سمت سیاست تهاجمی در منطقه پیش رفت از آنجائی که اتخاذ رویکرد تهاجمی نیازمند داشتن ابزار (دارایی)^۲ و اهرم و گروکشی در معادلات سیاسی در روابط خارجی است برای نمونه ترکیه آب را در برابر کشورهای خاورمیانه (عراق و سوریه)، مهاجران سوری و افغانی؛ انرژی و مسیرهای آن را در برابر اتحادیه اروپا (بحران ژئوپلیتیک شرق مدیترانه) مورد استفاده قرار می‌دهد. همچنین حمایت از تروریست‌ها در سوریه و لیبی و استفاده ابزاری از آن‌ها در آذربایجان، لیبی و سوریه و اخیراً افزایش مشارکت آنکارا در افغانستان نشان‌دهنده سیاست تهاجمی این کشور از سال ۲۰۱۵ است.

۸-۵. الگوهای رفتاری تعارضی در سیاست خارجی

در سیستم بین‌المللی، عرضه منابع قدرت ابعاد مختلفی دارد که امکان دسترسی داشتن یا نداشتن به هر یک از آن‌ها می‌تواند سبب نظم و یا بی‌نظمی بین‌المللی شود. این منابع قدرت عبارت‌اند از: منابع سرزمینی، ایدئولوژیکی، اقتصادی و مهم‌ترین آن یعنی منابع امنیتی در سیستم برای بازیگران. اگر سیستم بین‌الملل در توزیع و مدیریت آن‌ها دچار مشکل شود، بازیگران به رفتارهای ستیزشی و تعارضی روی می‌آوردند (قاسمی، ۱۳۸۹: ۸۳). گسترش ناامنی در مرزهای جنوبی ترکیه و همکاری

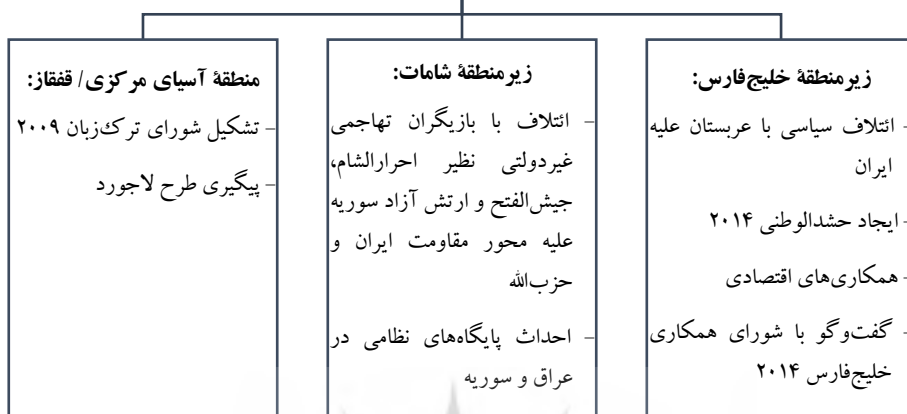
1. Zero Problems Policy

2. Asset

آمریکا با گردهای سوریه و توافق با ایران در برجام و ورود ایران و روسیه به سوریه و عراق موجبات رفتارهای ستیزشی ترکیه را فراهم ساخت. در همین راستا، در مارس ۲۰۱۵ به نقل از رویترز، اردوغان تأکید کرد که «ترکیه نمی‌تواند تلاش ایران برای تسلط بر خاورمیانه را تحمل کند. وی تلاش‌های ایران را باعث آزار آنکارا و همچنین عربستان و کشورهای خلیج فارس ارزیابی کرده است. وی ادامه می‌دهد ایران قصد دارد خلأ نیروهای داعش را در عراق و سوریه پر کند.» وی با اشاره به حضور شهید سلیمانی در منطقه، نقش ایشان را در افزایش قدرت شیعیان در عراق مهم ارزیابی کرد (Pamuk, 2015).

از دیگر پیام‌های تعارض‌آمیز اردوغان طی دهه اخیر می‌توان به این موارد اشاره کرد: (۱) تأکید بر تشکیل ارتش توران تا ۷ آبان ۱۴۰۰؛ (۲) خواندن شعری به زبان ترکی درباره ارس که یکی از نمادهای جدایی‌طلبی پان‌ترک‌هاست و اظهارات اخیر وی مبنی بر اینکه «هر کس در منطقه می‌خواهد سنگی را جابه‌جا کند باید اول از ترکیه اجازه بگیرد.» از این رو، توسل مکرر به دارایی‌های نظامی^۱ به یکی از ویژگی‌های پایدار سیاست‌های آنکارا در خاورمیانه تبدیل شد (Kardaş, 2021: 494) و با رویدادهای مهمی چون برکناری داوود اوغلو از وزارت امور خارجه ترکیه در سال ۲۰۱۴، ورود روسیه و ایران به سوریه در سال ۲۰۱۵، توافق هسته‌ای آمریکا با ایران در سال ۲۰۱۵ و کودتای ترکیه در ۲۰۱۶ و انتخاب اردوغان به ریاست جمهوری، رفتار تهاجمی (هوشمند) در منطقه به‌ویژه علیه ایران افزایش یافت. کما اینکه ایران به‌عنوان مانع بزرگ رویکرد نعثمانی‌گری ترکیه از نظر داوود اوغلو، وزیر امور خارجه وقت ترکیه در کتاب استراتژیک معرفی شده است. در مجموع، سیاست خاورمیانه‌ای ترکیه اخیراً در واکنش به تحولات ساختاری جهانی و منطقه‌ای و همچنین تغییرات محیط سیاسی داخلی تغییر جهت داده است. در نتیجه، سیاست جدید ترکیه در مورد خاورمیانه با افزایش تهدیدات، رقابت با حاصل جمع صفر، رفتارهای پرخطر و تعصب‌آمیز با اقدامات یک‌جانبه‌گرایانه مشخص می‌شود (Altunışık, 2020: 1).

فاصله‌گیری از سیاست تنش صفر با همسایگان و اتخاذ سیاست مستقل و تلاش برای توازن علیه ایران

نمودار ۳. نمای کلی از سیاست بازدارندگی شبکه‌ای و چندوجهی ترکیه علیه جمهوری اسلامی ایران از سال ۲۰۱۰

بازتنظیم و بازتعریف سیاست بازدارندگی شبکه‌ای و چندوجهی ترکیه علیه جمهوری اسلامی ایران از سال ۲۰۱۵

نمودار ۳. اتخاذ سیاست تهاجمی و بازی با حاصل جمع صفر با برخی بازیگران از جمله ایران از سال ۲۰۱۵

۹. نتیجه‌گیری

در پژوهش پیش‌رو سعی شد تا با استفاده از واقعیت‌های موجود در منطقه و با روش تحلیلی-توصیفی به این سؤال پاسخ دهیم که ترکیه چگونه از راهبرد بازدارندگی (موازنه) شبکه‌ای علیه جمهوری اسلامی ایران استفاده کرده است؟ در همین راستا، فرضیه پژوهش بر این نکته تأکید دارد که سیاست خارجی ترکیه و رفتار این کشور پس از تحولات مرتبط با قیام‌های عربی سال ۲۰۱۰، برای ایجاد موازنه قوا از طریق پیوند با بازیگران ملی و فراملی در ابعاد سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و ایدئولوژیک و امنیتی پیش رفته و از سال ۲۰۱۵، در پی مداخله روسیه و ایران در سوریه و توافق هسته‌ای ایران با آمریکا، به شکل تهاجمی در راستای بازدارندگی شبکه‌ای علیه جمهوری اسلامی ایران در قالب بازی با حاصل جمع صفر^۱ چرخش داشته است.

ترکیه از سال ۲۰۱۰ پیرو قیام‌های عربی، در راستای موازنه قوای منطقه‌ای، سیاست نسبتاً مستقلی را در خاورمیانه در پاسخ به تهدیدات پیش‌روی خود (تهدیدات ناشی از ناامنی سوریه) و تهدید گُردهای سوریه و عراق اتخاذ کرد و با ائتلاف‌سازی با گروه‌های ضدسیستمی داعش و جیش‌الفتح و ارتش آزاد سوریه و همراهی عربستان و قطر، اقدام به بیشینه‌سازی قدرت و امنیت خود در برابر محور مقاومت با رهبری ایران در منطقه کرد. پس از سال ۲۰۱۵ نیز به دنبال مداخله روسیه و ایران در سوریه و توافق هسته‌ای ایران با آمریکا و همچنین تحریم تسلیحاتی ۲۰۱۹، سیاست خاورمیانه‌ای خود را در واکنش به تحولات ساختاری جهانی و منطقه‌ای و همچنین تغییرات محیط سیاسی داخلی (انتخاب اردوغان به ریاست جمهوری) تغییر جهت داد و به سمت هژمونی در منطقه خاورمیانه پیش رفت. عمده نشانه‌های هژمون‌خواهی ترکیه در حوزه‌های ایدئولوژیک، فرهنگی، سیاسی و اقتصادی را می‌توان در ماجراجویی‌های آنکارا در بحران سوریه (اشغال ۲۰ کیلومتر از خاک این کشور به بهانه منطقه حائل)، حملات پهپادی در سوریه، استفاده ابرازی از آب و مهاجران علیه ایران، عراق و سوریه و اتحادیه اروپا و حضور در مناطق بحرانی جهان (یمن، لیبی، شرق ژئوپلیتیک مدیترانه) اشاره کرد. همچنین ورود به ترتیبات امنیت منطقه‌ای قره‌باغ با پیش بردن طرح کریدور نخجوان-باکو و انتقال گاز از طریق نخجوان و از قابلیت انداختن مزیت‌های ایران، ورود به ترتیبات امنیت منطقه‌ای در خلیج فارس و ایجاد پایگاه در قطر و اخیراً بر عهده گرفتن امنیت فرودگاه افغانستان، همگی

1. Zero-Sum Game

حکایت از رفتار تهاجمی در سیاست خارجی ترکیه علیه منافع جمهوری اسلامی ایران در راستای بازدارندگی شبکه‌ای دارد. بحران افغانستان و حاکمیت طالبان حکایت از شبکه‌ی جدید توازن قوا با مثلث ترکیه، آژانس اطلاعات داخلی پاکستان^۱ و طالبان علیه جمهوری اسلامی ایران دارد.

منابع

الف) فارسی

- دانش‌نیا، فرهاد؛ نظرپور، داوود؛ سلیمی، آرمان. (۱۳۹۴) «فهم سیاست خارجی ترکیه در پرتو دکترین عمق استراتژیک احمد داوود اغلو». پژوهش‌های روابط بین‌الملل، ۵ (۱۷)، ۱۶۹-۲۰۰.
- دهقانی فیروزآبادی، سید جلال؛ پوراسمعیلی، نجمیه. (۱۳۹۷). «سیاست خارجی ترکیه در خاورمیانه: بنیان‌های محافظه‌کارانه، تجدیدنظرطلبانه و ایدئولوژیک». روابط خارجی، ۱۰ (۲)، ۷۵-۱۰۴.
- زیباکلام، صادق؛ گودرزی، مهناز. (۱۳۹۲). «سیاست خارجی ایران و ترکیه در آسیای مرکزی (امکان‌سنجی روابط راهبردی دو کشور بر مبنای مدلی تطبیقی)». مطالعات روابط بین‌الملل، ۶ (۲۱)، ۱۶۵-۲۰۵.
- ستوده، علی‌اصغر؛ نیاکوئی، سید امیر. (۱۳۹۷). «پوشش‌های امنیتی جدید و گذار ترکیه از مجموعه‌ی امنیتی بالکان ترکیه به مجموعه‌ی امنیتی خاورمیانه». پژوهش‌نامه‌ی ایرانی سیاست بین‌الملل، ۶ (۲)، ۱۰۹-۱۳۳.
- سجادپور، سید محمدکاظم؛ آخشی، مسعود. (۱۳۹۹). «علل شکل‌گیری گروه‌های ضدسیستمی در روابط بین‌الملل؛ مطالعه‌ی موردی خاورمیانه (داعش)». مطالعات راهبردی ناچا، ۵ (۱۵)، ۵-۴۴.
- سلطانی، محمدجواد؛ خدابخشی، مهدی. (۱۳۹۸) «سقوط اخوان المسلمین در مصر و تأثیر آن بر موقعیت منطقه‌ای ترکیه». فصلنامه‌ی سیاست خارجی، ۳۳ (۱)، ۱۶۱-۱۹۰.
- قاسمی، فرهاد. (۱۳۸۹). «مدل ژئوپلیتیکی امنیت منطقه‌ای: مطالعه‌ی موردی خاورمیانه». ژئوپلیتیک، ۶ (۱۸)، ۵۷-۹۴.
- قاسمی، فرهاد. (۱۳۹۱). «بنیان‌های نظری موازنه‌ی قوای هوشمند در شبکه‌های فاقد معیار منطقه‌ای (گامی به سوی ارائه‌ی نظریه‌ی نوین موازنه‌ی قوای منطقه‌ای)». فصلنامه‌ی بین‌المللی ژئوپلیتیک، ۸ (۲۵)، ۱۷۲-۲۱۳.
- قاسمی، فرهاد؛ عین‌اللهی معصوم، بهرام. (۱۳۹۵). «شکل‌گیری گروه‌های ضدسیستمی در شبکه‌ی ژئوپلیتیک جهان اسلام». جامعه‌شناسی سیاسی جهان اسلام، ۴ (۱)، ۱-۴۲.
- قاسمی، فرهاد؛ جمشیدی، محمدحسین؛ محسنی، سجاد. (۱۳۹۷). «عربستان سعودی و بازدارندگی شبکه‌ای علیه جمهوری اسلامی ایران». فصلنامه‌ی مطالعات راهبردی، ۲۱ (۸۱)، ۱۳۵-۱۶۰.
- قوام، عبدالعلی. (۱۳۹۴). اصول سیاست خارجی و سیاست بین‌الملل. تهران: سمت.

«نقشبندیه- طالبان و ترکیه». قابل دسترس در: <https://medrar.ir>

نقیبی، محسن. (۱۳۹۳). «آب ابزار بازی ترکیه در منطقه شده است». *ایران دیپلماسی*، قابل دسترس در: <http://irdiplomacy.ir/fa/news/1945055>

References

- “5th Turkey - Gulf Defence and Security Forum; Unity in Diversity and Building the Security”. *TASAM, Turkish Asian Center for Strategic Studies*, Available at: https://tasam.org/en/Etkinlik/16213/5th_turkey_-_gulf_defence_and_security_forum
- Altunışık, M. B. (2020). “The New Turn in Turkey’s Foreign Policy in the Middle East: Regional and Domestic Insecurities”. *Istituto Affari Internazionali*, 17 (65), 3-21.
- Antonopoulos, P. (2021). “Iran-Iraq-Syria Friendship Pipeline could Consolidate Greece as an Energy Hub”. Available at: <https://greekcitytimes.com/2021/02/20/iran-iraq-syria-friendship-pipeline/?amp>
- Atli, A. (2011). “Businessmen as Diplomats: The Role of Business Associations in Turkey’s Foreign Economic Policy”. *Insight Turkey*, 13 (1), 109-128.
- Bakir, A. (2021). “Mapping the Rise of Turkey’s Hard Power”. *New Lines Institute for Strategy and Policy*, Accessed on 2021/08/29, Available at: <https://newlinesinstitute.org/strategic-competition/regional-competition/mapping-the-rise-of-turkeys-hard-power/>
- Balanche, F. (2021). “The Iranian land Bridge in the Levant”. *HAL archives-Ouvertes*, Accessed on 2022/10/29, Available at: <https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-03175778/document>
- Bicer, A. (2020). “Turkey Takes Holistic Approach; in Aid to Lebanon”. Available at: <https://www.aa.com.tr/en/economy/turkey-takes-holistic-approach-in-aid-to-lebanon/1946781>
- Dalay, G. (2021). “Turkish- Iranian Relations Are Set to Become More Turbulent”. *The German Marshal Fund of the United States Strengthening Transatlantic Cooperation*. Available at: <https://www.gmfus.org/news/turkish-iranian-relations-are-set-become-more-turbulent>
- Daneshnia, F.; Nazarpour, D. & Salimi, A. (2015). “Understanding Turkish New Foreign Policy in the Framework of Ahmet Davutoglu's StrategicDepthDoctrine”. *International Relations Researches*, 5 (17), 169-200. [In Persian].
- Dehghani firouzabadi, S. J. & Poursmaeili, N. (2018). “Turkey's Foreign Policy in the Middle East: Conservative, Revisionist, and Ideological Foundations”. *Foreign Relations*, 10 (2), 75-104. [In Persian].
- Foreman, C. (2012). “Turkish firms have won \$2.4bn in contract awards. If TAV’s \$2.9bn deal for the midfield terminal is added to that, the number reaches \$5.3bn, just \$700m off 2011’s total”. In: *Turkish contractors focus on GCC market*. By Colin Foreman, MEED.
- Ghasemi, F. (2010). “Geopolitical Model of Regional Security Case Study: the Middle East”. *Geopolitics Quarterly*, 6 (18), 57-94.
- Ghasemi, F. (2012). “A Step toward Providing a New Theory of Regional Balance of Power”. *Geopolitics Quarterly*, 8 (25), 172-213. [In Persian].
- Ghasemi, F. & Einollahi masoum, B. (2016). “Formation of Counter-System Groups in Geopolitics Network of Islam World”. *Political Sociology of Islamic World*, 4 (1), 1-42. [In Persian].

- Ghasemi, F.; Jamshidi, M. H. & Mohseni, S. (2018). "Saudi Arabia and Integrated Deterrence against Islamic Republic of Iran". *Strategic Studies Quarterly*, 21 (81), 135-160. [In Persian].
- Ghavam, A. (2015). *Principles of Foreign Policy and International Politics*. Tehran: Samt. [In Persian].
- Gulf Daily News. (2014). <https://www.gdnonline.com/>
- Gulf Times, (2017), "Turkey-Gulf Defence Forum opens in Istanbul". Accessed on 2021/09/29, Available at: <https://www.gulf-times.com/story/569804/Turkey-Gulf-Defence-forum-opens-in-Istanbul>
- Habibi, N. & Walker, J. W. (2011). "What is Driving Turkey's Reengagement with the Arab World?" *Crown Center for Middle East Studies*, 49, 6-7.
- Habibi, N. (2019). "Turkey Economic Relations with Gulf States in the Shadow of the 2017 Qatar Crisis". *Grown Center for Middle East Studies*, 132, 1-10.
- "Iran exports to Iraq up 54% in 3 months". Available at: <https://www.ilna.ir/en/tiny/news-1110792>
- "Iraq, Turkey Discuss Ways to Increase Trade Volume". Available at: <https://www.aa.com.tr/en/economy/iraq-turkey-discuss-ways-to-increase-trade-volume/2048999>
- Kardaş, Ş. (2021). "Revisionism and Resecuritization of Turkey's Middle East Policy: A Neoclassical Realist Explanation". *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 23 (3), 490-501.
- Karimli, I. (2020). "Turkey Plan to Build Railway to Azerbaijan's Nakhchivan Exclave". Accessed on 2021/09/15, Available at: <https://caspiannews.com/news-detail/turkey-plans-to-build-railway-to-azerbajjans-nakhchivan-exclave-2020-11-13-51>
- Laksman, S. (2020). "U.S Impose CAATSA Sanctions on Turkey for S-400 Purchase". Available at: <https://www.thehindu.com/news/international/us-imposes-caatsa-sanctions-on-turkey-for-s-400-purchase/article33333317.ece>
- Naghibi, M. (2014). "Water has become Turkey's playing tool in the region". *Iran Diplomacy*, <http://www.irdiplomacy.ir/fa>. [In Persian].
- Pamuk, H. (2015). "Turkey's Erdogan says can't Tolerate Iran Bid to Dominate Middle East". Available at: <https://www.reuters.com/article/us-yemen-security-turkey-idUSKBN0MM2N820150326>
- Papatolios, N. (2021). "Turkey steps up to improve Afghanistan's infrastructure". Available at: <https://www.railfreight.com/railfreight/2021/01/29/turkey-steps-up-to-improve-afghanistans-infrastructure/?gdpr=accept>
- Petkova, M. (2020). "Turkey drones-game Changer in Idib". Available at: <https://www.aljazeera.com/news/2020/3/2/turkish-drones-a-game-changer-in>
- Pinko, E. (2020). Turkey's Maritime Strategy Ambitions: The Blue Homeland Doctorin (Mavi Vatan)". *Inyernational Institute for Migration and Security research (IIMSR)*.
- Ramezani, F. & Darbandsari, Z. (2021). "Turkey's Role in Afghanistan". 21 June 2021, Available at: <https://www.newsweek.com/turkeys-role-afghanistan-opinion-1602088>
- Republic of Turkey Ministry of Economy: <https://www.trade.gov.tr/focus-business-turkey>

- Sajjadpour, S. M. K. & Akhshi, M. (2020). "Causes of Emerging Anti-System Groups in International System: A Case study of Middle East (ISIS)". *Naja Strategic Studies Journal*, 5 (15), 5-44. [In Persian].
- Schmid, D. & Subervie, J. (2014). "Turkey / GCC Economic Relations". Available at: www.ifiri.org
- Shokri, O. (2021). "The Geopolitics of the Igder-Nakhchivan Naural Gas Pipeline". *MENAFFAIRS* (The Middle East, North Afrcia & Global Analyses), Available at: <https://menaaffairs.com/the-geopolitics-of-the-igdir-nakhchivan-natural-gas-pipeline>
- "Signature between the G5 Sahel and the Presidency of the Turkish Defense Industry of a Support Contract for the Joint Force". Accessed on 19 August 2021, Available at: <https://www.g5sahel.org/signature-entre-le-g5-sahel-et-la-presidence-de-lindustrie-de-defense-turque-dun-contrat-de-soutien-a-la-force-conjointe>
- Soltani, M. J. & Khodabakhshi, M. (2019). "The fall of the Muslim Brotherhood in Egypt and its impact on Türkiye's regional position". *Foreign Policy Quarterly*, 33 (1), 161-190. [In Persian].
- Sotoudeh, A.; Niakoe, S. A. (2019). "New Security Dynamics and Turkish Transition from Balkan-Turkey Security Complex to Middle East Security Complex". *Iranian Research letter of International Politics*, 6 (2), 109-136. [In Persian].
- Şahin, M. (2020). "Theorizing the Change: A Neoclassical Realist Approach to Turkish Foreign Policy". *Contemporary Review of the Middle East*, 7 (4), 483-500.
- Tavsan, S. (2021). "Turkish Pentagon: Erdogan Breaks Ground on Crescent Defense Complex". Available at: <https://asia.nikkei.com/Politics/Turkish-Pentagon-Erdogan-breaks-ground-on-crescent-defense-complex>
- Tastekin, F. (2020). "How Realistic are Turkey's Ambitions over Strategic Corridor with Azerbaijan". Available at: <https://www.al-monitor.com/originals/2020/12/turkey-russia-iran-conflicting-interests-nagorno-karabakh.html>
- "Turkey Escalates Destabilizing Activities in Yemen". Accessed on 29 April 2018, Available at: <https://eeradicalization.com/turkey-escalates-destabilizing-activities-in-yemen>
- Turkey's Humanitarian Aid in Lebanon*, Report No.2, as of 11 August, 2020.
- "Turkey Yet to Decide on Taliban Request to Run Kabul Airport". Available at: <https://www.hurriyetdailynews.com/turkey-to-make-final-decision-taliban-request-to-run-kabul-airport-erdogan-167397>
- Tür, Ö. (2019). "Turkey's Role in Middle East and Gulf Security". *Asian Journal of Middle Eastern and Islamic Studies*, 12 (4), 592-603.
- "Yemen Downs Saudi-Led Coalition's Turkish-Built UAV". Accessed on 08 March 2021, Available at: <https://iqna.ir/en/news/3474184/yemen-downs-saudi-led-coalition%E2%80%99s-turkish-built-uav>
- Yildirim, O. (2018). "Turkey has 11 Temporary Military bases in Northern Iraq". Available at: <https://www.aa.com.tr/en/middle-east/turkey-has-11-temporary-military-bases-in-northern-iraq/1180935>
- Zibakalam, S. & Goodarzi, M. (2013). "Turkish and Iranian Foreign Policy in Central Asia (Feasibility Study Strategic Relations between the Two Countries Based on Comparative Model)". *Research Letter of International Relations*, 6 (21), 165-205. [In Persian].

<https://www.middleeastmonitor.com/20210507-uae-is-the-third-largest-importer-of-turkey-arms>

<https://www.middleeastmonitor.com/20210218-end-of-gulf-crisis-may-boost-turkey-defence-sales-report-says>

